

3-2013

RAPOR

OCAK-HAZİRAN 2013
Türkiye’de İnanç Özgürlüğü
Hakkını İzleme Raporu

NORWEGIAN HELSINKI COMMITTEE

İnanç Özgürlüğü Girişimi- düşünce, din ve inanç özgürlüğünü izleme ve raporlama projesi -Norveç Helsinki Komitesi'nin bir projesidir ve Norveç Dışişleri Bakanlığı tarafından desteklenmektedir.

Norveç Helsinki Komitesi (NHC), merkezi Oslo'da bulunan ve insan haklarının pratikte korunmasını sağlamak amacıyla 1977 yılından beri çalışan bir sivil toplum kuruluşudur. Bu amaçla izleme ve raporlama yapar, eğitim düzenler ve demokratik yapıları destekler. NHC'nin çalışmaları Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kapsamında kabul edilmiş insan hakları belgelerini temel alır. Orta Asya da dahil olmak üzere birçok ülkede projeler yürütmektedir.

İnanç Özgürlüğü Girişimi Eylül 2011'de Türkiye'de düşünce, din veya inanç özgürlüğüne dair konuları izleme ve bu konudaki hukuki standartları ve izleme raporlarını ilgili tüm paydaşların kullanımına sunma amacıyla çalışmalarına başlamıştır. Bu süreçte Birleşmiş Milletler nezdinde Evrensel Periyodik Gözden Geçirme ve İnsan Hakları Komitesi mekanizmaları çerçevesinde Türkiye'de düşünce, din veya inanç özgürlüğü korunmasına ilişkin raporlar sunmuştur. Mart 2013 itibarıyla Norveç Helsinki Komitesi'nin desteğiyle, izleme ve raporlama etkinliklerini içeren İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Projesi ile çalışmalarını sürdürmektedir.

Türkiye'de İnanç Özgürlüğünü İzleme Projesinin ana etkinlikleri izleme, belgeleme, raporlama, çözüm önerilerinin geliştirilmesinden oluşmaktadır. Proje temel olarak Türkiye'de düşünce, din veya inanç özgürlüğünü izlemek, ikincisi, paydaşlarla temas kurarak çözüm önerilerini paylaşmaktır. Ocak-Haziran 2013 Türkiye'de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu Mine Yıldırım tarafından kaleme alınmıştır. Mine Yıldırım Norveç Helsinki Komitesi: İnanç Özgürlüğü Girişimi proje yöneticisidir. İnanç özgürlüğü alanında çeşitli çalışmaları ve uluslararası ve ulusal yazıları bulunan Yıldırım Finlandiya'da AAbö Akademi İnsan Hakları Enstitüsü'nde doktora adaydır."

İÇİNDEKİLER

1. ÖNSÖZ	3
2. GİRİŞ / ÖZET DEĞERLENDİRME	6
3. YÖNTEM	9
4. HUKUKİ ÇERÇEVE	11
4.1 ULUSLARARASI HUKUK.....	11
4.2 ULUSAL HUKUK.....	12
5. DÜŞÜNCE, DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ	14
5.1 Din veya İnanca Sahip Olma ve Değiştirme Özgürlüğü	14
5.2 İncancını Açıklamaya Zorlanma	15
5.3 İncancına Aykırı Davranmaya Zorlanma	17
6. DİN VEYA İNANCINI AÇIKLAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	20
6.1 İbadet Yapmak Yoluyla Dinini veya İncancını Açıklama Hakkı	20
6.1.1 İbadet Yerlerine Yönelik Saldırıları.....	20
6.1.2 İbadet Yeri Kurma Hakkı	21
6.1.3 Din veya İnançlar Açısından Özel Öneme Sahip Dinlenme veya Kutlama Günleri	25
6.2 Öğretim Yapmak Yoluyla Dinini veya İncancını Açıklama Hakkı	26
6.2.1 Dinini Yayıma Hakkı.....	26
6.2.2 Din Eğitim ve Öğretimi Verecek Okullar Açma Hakkı.....	27
6.3 Uygulama Yoluyla İncancını Açıklama Hakkı.....	29
6.3.1 Dinî Semboller ve/veya Giyisiler.....	29
6.3.2 Dinî Uygulamalarda Geleneksel Olarak Kullanılan Dili Öğrenme ve Kullanma Hakkı	30
6.3.3 Din Görevlisi Atama Hakkı	31
6.3.4 Kişinin Din veya İncancına Uygun bir Şekilde Defin Hakkı ve Mezarlıklar.....	34
6.3.5 Örgütlenme Özgürlüğü.....	35
7. SAVUNMASIZ DURUMDA OLAN BİREYLERİN DURUMLARI	39
7.1 Çocuğun Din veya İnanç Özgürlüğü	39
7.2 Özgürlüğü Kısıtlanmış Bireylerin Din veya İnanç Özgürlüğü	43
8. KESİŞİM NOKTASI Düşünce, Din veya İnanç Özgürlüğü ve Mülkiyet Hakkı ...	46
9. KESİŞİM NOKTASI Düşünce, Din veya İnanç Özgürlüğü ve İfade Özgürlüğü...	48
10. TAVSİYELER.....	52
EK 1	58
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	58

TEŐEKKÖRLER

Ocak-Haziran 2013 İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu'nun araştırma ve yazım aşamalarında veri paylaşımında bulunan tüm inanç grup temsilcilerine ve sivil kuruluş temsilcilerine

Taslak Rapor Danışma Toplantımıza katılarak sözlü veya yazılı olarak bizlerle rapor ve tavsiyeler hakkında görüşlerini paylaşan Berke Özenç, Doğan Bermek, Sahak Maşalyan, Sevgi Özçelik, Ali Kenanođlu, Cüneyt Sarıyaşar, Suzan Karaman, Rita Ender, Umut Şahin, Murat Çekiç, Onur Erem'e ve Özge Genç'e

Raporun önsözünü kaleme alarak değerlendirmelerini paylaşan Dilek Kurban'a katkısı için çok teşekkür ederiz.

1. ÖNSÖZ

Dilek Kurban¹

Türkiye’de din ve inanç özgürlüğü, ağırlıklı olarak, devletin dinin toplumsal yaşamdaki görünürlüğü üzerinde çizdiği sınırlar çerçevesinde tartışılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, kimin nerede hangi koşulda ibadet edeceğine, hangi dinin ve mezhebin yasal ve meşru olduğuna, din adamlarının ve dindar bireylerin nerede ne giyebileceğine, dini eğitimin nerede kim tarafından ve nasıl verileceğine devlet karar vermiştir, vermeye devam etmektedir. Din ve dini ibadet üzerindeki bu baskılar, din ve inanç özgürlüğü etrafındaki tartışmaların da yine devletin çizdiği sınırlar içerisinde cereyan etmesine neden olmuştur.

Oysa, din ve inanç özgürlüğü, sadece dindar kişilerin inanma, dini inançlarının gereğince ibadet etme, giyinme, ve eğitim alma haklarını değil, aynı zamanda dindar olmayan kişilerin de din hakkında görüşlerini açıklama ve inanmama özgürlüğünü de içerir. İşte bu nedenle, uluslararası insan hakları belgelerinde bu özgürlük “düşünce, vicdan ve din özgürlüğü” olarak tanımlanır. Bu özgürlük, sadece üç büyük kitabı dine değil, bütün dinlere, sadece çoğunluğun bağlı olduğu ana akım mezheplere değil, her türlü mezhebe inanmayı içerdiği gibi, dine ve Allah’a inanmamanın yanı sıra her türlü dini, dini inancı ve Allah’ı sorgulama ve tartışma özgürlüğünü de içerir.

Elinizdeki bu çalışmayı değerli ve özgün kılan iki temel unsur bulunuyor. Birincisi, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, dinler, mezhepler ve inananlar ile inanmayanlar arasında bir ayırım yapılmaksızın bütüncül bir bakışla ele alınıyor. Bu çerçevede, Protestanların kilise açma özgürlüğü ile vicdani retçilerin askerlik yapmama hakkı, Sünni Müslüman dindar kadınların başörtüsü takma hakları ile Bahailerin din özgürlüğü talepleri, Alevilerin cemevlerine yasal statü talep etme hakları ile ateist ve agnostiklerin nüfus cüzdanlarında din hanesinin yer almaması talepleri aynı hukuki ve kavramsal çerçevede değerlendiriliyor. İkincisi, temel hak ve özgürlüklerin birbirlerine bağlılığından hareketle, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile inanç özgürlüğü, mülkiyet hakkı, örgütlenme özgürlüğü arasındaki ilişkiye vurgu yapılıyor. Bu bağlamda, örneğin, dindarların dini inançlarını özgürce yerine getirme talepleri ile ateistlerin inançsızlıklarını dile getirme ve dini kamusal alanda tartışma isteklerinin aynı çerçevede düşünülmesi gerektiğine dikkat çekiliyor.

Raporda yer alan hak ihlalleri, Türkiye’de devlet eliyle gerçekleşen ayrımcılığın dindarları, dini azınlıkları, ateistleri, agnostikleri ve sekülerleri nasıl kuşattığını çarpıcı bir biçimde

¹ Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden aldı. Columbia Üniversitesi Uluslararası ve Kamu İlişkileri Fakültesi’nden insan hakları alanında yüksek lisans derecesi aldı. Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden 2004 yılında hukuk doktoru derecesi ile mezun oldu. 2005’te program yöneticisi olarak TESEV Demokratikleşme Programı kadrosuna katıldı. Kurban’ın azınlık hakları, zorunlu göç ve Avrupa insan hakları hukuku alanlarında uluslararası ve ulusal yayınları bulunmaktadır.

sergiliyor. Rapor, anayasadan Enerji Piyasaları Kanunu'na uzayan bir anayasal ve yasal çerçevede hukukun, mezhepleri, inançları ve inançsızlıkları üzerinden bireyler arasında kurduğu hiyerarşiyi ortaya koyuyor. Yasa maddelerindeki hukuki jargonun arkasında duran çıplak gerçek, Türkiye devletinin vatandaşları arasında yaptığı keyfi, gayri hukuki ve gayri ahlaki ayırım ve bireylerin gündelik yaşamın her alanında karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık. Öte yandan, raporun atıfta bulunduğu mahkeme kararlarının ardında yatan bir başka gerçek daha bulunuyor. Türkiye mahkemeleri verdikleri kararlarla çoğu zaman ayrımcılığa yasal meşruiyet sağlasalar da, bu, kararlara konu olan davaların açılmış olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Bazı Ermenilerin, Protestanların, Alevilerin, Yehova Şahitleri'nin, ateistlerin ve dindar Sünni Müslümanların maruz kaldıkları ayrımcılık karşısında sessiz kalmayarak haklarını araması, Türkiye'nin içinden geçtiği toplumsal dönüşümün en çarpıcı örneklerinden birisi.

Öte yandan, açılan davaların sayısının, açılacaklara oranla çok az olduğu ve insan hakları konusundaki farkındalığın hala son derece düşük olduğu da bir gerçek. Gün be gün ayrımcılığa maruz kalan birçok birey, hukukun sadece ayrımcılığın değil aynı zamanda ayrımcılıkla mücadelenin de etkili bir aracı olduğu gerçeğini henüz bilmiyor. Bilenler açısından ise, devlete dava açmanın ima ettiği toplumsal ve siyasi bedel, olası kazanımlara oranla fazlasıyla yüksek olabiliyor. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde Türkiye aleyhinde dava açan Rum Ortodoks vakıflar hakkında üst düzey devlet görevlilerinin yaptıkları açıklamalar ve ana akım gazetelerin attıkları manşetler hatırlandığında bu çekingenliğin ve endişenin hiç de yersiz olmadığını anlamak zor değil. Kaldı ki, Türkiye'nin henüz hala ayrımcılıkla mücadeleyi düzenleyen bir yasası ve bağımsız ve özerk bir eşitlik kurumu olmadığı göz önüne alındığında, gerekli irade ve cesarete sahip olmaları durumunda azınlıkların yaslanabilecekleri yasal araç ve mekanizmaların ne denli sınırlı olduğu da bir gerçek. Hükümetin insan hakları örgütlerinin girişimleri ve katkılarıyla Mart 2009'da hazırladığı Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kanunu Tasarısı Taslağı, dört buçuk senedir meclisin gündemine alınmayı bekliyor.

Diğer bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de ayrımcılıkla mücadelenin, afişe edilmeyi, dışlanmayı ve baskıya uğramayı göze almayı ima eden ve cesaret gerektiren bir girişim olduğu muhakkak. Öte yandan, riskleri azaltmak ve kazanımları çoğaltmak için başvurulacak çeşitli taktikler de mevcut. Bunların başında, ayrımcılığa uğrayan diğer bireyler ve gruplarla ortaklaşarak toplumsal meşruiyet zeminini genişletmek, hak örgütlerinden hukuki ve teknik destek alarak açılacak davalarda kolektif boyutu öne çıkarmak, sadece mahkemelerle sınırlı kalmayarak mevcut bütün ulusal ve uluslararası hak arama mekanizmalarını harekete geçirmek, kazanma şansı yüksek stratejik davalar açmak amacıyla ortak düşünmek ve ortak hareket etmek geliyor.

Geçtiğimiz birkaç sene içerisinde, Türkiye'de hak arama ve ayrımcılıkla mücadele açısından önemli yeni hukuksal mekanizmalar oluşturuldu. Artık herkesin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden doğan haklarının ihlali durumunda Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapma hakkı bulunuyor. Ayrıca, yeni mahkeme dışı hak arama mekanizmaları kuruldu. Türkiye İnsan Hakları Kurumu ile Ombudsman Kurumu, bunların başında geliyor.

Ayrımcılıkla mücadele yetkileri arasında özel olarak belirtilmemiş olmakla birlikte, her iki kurum da bireylerin haklarını devlete karşı korumakla yükümlü. Kuşkusuz, bu oluşumlardan kısa zamanda büyük kazanımlar elde etmeyi beklemek gerçekçi olmayacaktır. Bu kurumların düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü güvence altına alan içtihatlar oluşturmalarını sağlamak, bu raporda sözü edilen hak ihlallerine uğrayan bütün kesimlerin ortak ve stratejik hareket etmesi ile mümkün olacaktır. Bugüne dek olduğu gibi bundan sonra da, hak örgütlerine, üniversitelere, barolara ve sivil toplum kuruluşlarına bu ortaklıkları mümkün kılacak ilk adımlara ön ayak olmada önemli bir rol düşünüyor.

2. GİRİŞ / ÖZET DEĞERLENDİRME

Türkiye’de *herkes* için düşünce, din veya inanç özgürlüğünün,² bu konuda minimum standartları belirleyen, uluslararası insan hakları hukukuyla uyumlu bir şekilde korunabilmesi için cesur adımların atılması ve bunların kararlılıkla uygulanması gerekmektedir. Aralıklı gerçekleştirilen reformlar belirli ölçüde iyileştirme sağlasa da, bütüncül bir yaklaşımla ve devletin din alanındaki rolünün hakim, kontrolcü ve düzenleyici olmak yerine, özgürleştirici, bireylerin ve grupların inanç özgürlüklerini tam ve etkin olarak yaşayabilmeleri için engelleri ortadan kaldıran devlet rolüne doğru evrilmesi için henüz atılması gereken pek çok adım vardır.

Elinizdeki rapor Ocak-Haziran 2013 tarihleri arasında Türkiye’de inanç özgürlüğüne ilişkin olarak yaşanan gelişmelere ilişkin tespit, değerlendirme ve tavsiyeler içermektedir. Değerlendirme Türkiye’nin de taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerini temel almaktadır. İlgili hükümler başta düşünce, din veya inanç özgürlüğünün bileşenleri olmak üzere, örgütlenme hakkı, mülkiyet hakkı ve ifade özgürlüğü gibi hükümlerden oluşmaktadır.

Raporun hazırlanması amacıyla izlenen dönemdeki yasal değişiklikler, mahkeme kararları ve uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda birbirleriyle yakından ilişkili beş temel eğilim tespit etmek mümkün gözükmemektedir.

Birincisi, raporda da görüleceği gibi düşünce, din veya inanç özgürlüğü gerek yasal olarak gerekse uygulamada tüm bileşenleriyle korunmamaktadır. Bu bağlamda askerlik hizmetine vicdani ret, AİHM’de Türkiye’nin mahkumiyetiyle sonuçlanan çok sayıda karar olmasına karşın, kategorik olarak inanç özgürlüğü kapsamında görülmemektedir. Aynı şekilde, inancını öğretim yoluyla açıklama hakkının en açık biçimi olan dini eğitim kurumlarını kurma hakkı, devletin din öğretimi konusundaki tekel konumunu sürdürmesiyle, tüm inanç grupları için engellenen bir hak olmaya devam etmektedir. İnanç özgürlüğünün birçok bileşeni için ise, yasal koruma mevcut olduğu halde, bunun etkin olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu bağlamda, inanmama, inancını değiştirme, ibadet yeri kurma, kendi inanç önderlerini atama gibi birçok hak etkili güvencelerden yoksundur. Birçok inanç grubuna mensup ve inanmayan bireyin inançlarını saklamak zorunda hissetmesi, aksi takdirde hedef olacağı veya ayrımcılığa uğrayacağı inancını taşıması kaygı verici bir işarettir. Hatırlanacağı gibi, inanç özgürlüğü, din veya inancı ibadet, öğretim, uygulama ve törenler yapmak suretiyle bireysel veya topluca ifade etme hakkını içerir. Bu eylemler, inançların doktrinlerine bağlı olarak, birçok farklı eylemi içerebilir. Türkiye’nin, uluslararası hukuktan doğan yükümlülükleriyle uyumlu olarak inanç özgürlüğünün tüm bileşenlerini güvence altına alması gerekmektedir.

2 “Düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkı” doğru terminoloji olsa da, raporda okunabilirliği kolaylaştırmak amacıyla genel olarak “inanç özgürlüğü” terimi kullanılacaktır. Kuşkusuz bu terim, inançsızlık da dahil olmak üzere geleneksel dinler ve daha yeni inançlar ve felsefi dünyagörüşlerini de içine almaktadır.

İkinci önemli eğilim, inanç özgürlüğü hakkının kendisinden türemiş olan tarafsızlık ilkesinin tam anlamıyla gözetilmesinde önemli aksaklıklar yaşanmasıdır. Devletler din veya inançla ilgili tüm işlem ve eylemlerinde tarafsızlık ilkesini gözetmek zorundadır. Herhangi bir inanç veya ibadet biçiminin meşruiyetinin devlet tarafından belirlenmesi tarafsızlık ilkesiyle bağdaşmaz. Hangi eylemin inancın ibadet veya uygulama yoluyla açıklaması sayılacağı veya sayılmayacağı, hangi inancın inanç veya din sayılıp sayılmayacağı gibi konular devletin belirleme hakkına sahip olduğu konular değildir. Bu konularda çıkış noktası inananların doktrinleri ve yorumları olmalıdır. Devlet tarafından meşru sayılacak inanç veya ifade biçimine belirli bir dini otoritenin görüşü doğrultusunda karar verilmesi de doğal olarak tarafsızlık yükümlülüğüyle bağdaşmaz. Bu çerçevede, cem evlerine ibadet yeri statüsü verilmemesi, Bahailik veya Yehova'nın Şahitliği'nin din olarak sayılmaması, veya vicdani reddin deist veya felsefi bir inancın dışı vurumu olarak kabul edilmemesi ve tüm bu kararlarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşünün belirleyici olması tarafsızlık yükümlülüğüne ciddi bir gölge düşürmektedir.

Üçüncüsü çoğulculuğun güvence altına alınması yükümlülüğüne ilişkin olarak, izlenen dönemdeki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, kapsayıcı bir çoğulculuktan çok, sınırlı ve seçmeci bir çoğulculuk anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Düşünce, din veya inanç özgürlüğü deist, deist olmayan ve ateist inançları ve hiçbir din veya inanca inanmama hakkını korur. Buna ek olarak, "inanç" ve "din" terimlerinin geniş bir şekilde yorumlanması gerekmektedir.³ Buna göre inanç özgürlüğü sadece "üç semavi din" olarak tanımlanan geleneksel dinlerle veya kurumsal yapıları itibarıyla bunlara benzer olan dinlerle sınırlı değildir.⁴ Türkiye'nin çoğul inanç yapısının gerek yasalarda gerekse kamu görevlilerinin işlem ve eylemlerinde karşılığını bulduğunu söylemek güçtür. Devletin çoğulluğu belirli bir hiyerarşiyle düzenlemesi yerine, mevcut çoğulluğun yapısından yola çıkarak ve bunu temel alarak politikalarını geliştirmesi gerekmektedir. Bunun için önemli bir zihniyet değişimine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Yukarıda sıralanan sorunların doğal bir sonucu olarak uluslararası insan hakları denetim mekanizmalarının Türkiye'yle ilgili olarak inanç özgürlüğüne ilişkin kararlarının önemli ölçüde uygulanmadığı da görülmektedir. Raporumuzun ekinde ayrıntılı bir şekilde yer verdiğimiz kararlar ve uygulamaları tablosunda görüleceği gibi, bir yandan nüfus cüzdanında din hanesinin kaldırılması, vicdani ret hakkının tanınması, zorunlu Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersinin objektif ve çoğulculuğu gözetilen bir şekilde yeniden şekillenmesi veya zorunlu olmaktan çıkarılması gibi birçok tedbirin alınması zorunlu iken, Türkiye gerekli adımları atmamaktadır.

Beşinci eğilim devletin din konusunda kolaylaştırıcılık rolüyle ilgilidir. İzlenen dönemde yapılan bazı yasal düzenlemelerle devlet din hizmetinin çeşitli biçimlerini sunmuş ve/veya bazı kolaylaştırmalar sağlamıştır. Bunlar arasında, Enerji Piyasaları Kanunu'nun belirli

³ BM İnsan Hakları Komitesi, 22 Sayılı Genel Yorum, para. 2.

⁴ *Ibid.*

ibadet yerlerinin elektrik faturalarının Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden karşılanması, cezaevlerinde din eğitimi verilmesi ve bunun mahpusun iyi haliyle ilgili değerlendirmede dikkate alınması, seçmeli din derslerinin sunulması sayılabilir. Yeni anayasa çalışmalarındaki gelişmeler de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özel anayasal konumunun ve zorunlu din derslerinin devam edeceğine işaret etmektedir. Ancak, tarafsızlık ve çoğulculuk ilkelerinin gözetilmesinde yaşanan sorunlar nedeniyle devlet dini hizmetler alanında hizmet sağlayıcı ve kolaylaştırıcı rolünü üstlenmeye devam ettikçe ayrımcılık giderek daha da derinleşecektir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin tarafsızlık ve çoğulculuğu gözeterek uluslararası insan hakları belgelerinde güvence altına alınan inanç özgürlüğünü tüm bileşenleriyle etkin bir şekilde koruyacak bir inanç özgürlüğü politikası oluşturması büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşımla ve tüm paydaşların katılımıyla hazırlanacak bir inanç özgürlüğü yasası Türkiye'de tüm inançlardan bireylerin ve grupların haklarının korunmasının iyileştirilmesi için önemli bir başlangıç olacaktır.

3. YÖNTEM

İnsan hakları izleme ve raporlamasının temel amacı, başta hükümetlerin uygulamaları olmak üzere, insan hakları uygulamaları ile ilgili objektif ve verilere dayalı bilgi sağlamak, yasa ve uygulamalarda uluslararası hukuk standartlarıyla ilgili uyumsuzlukları tespit etmek, tekrarlanan kalıpları ortaya çıkarmak ve uygulamaların uluslararası insan hakları hukuku ile uyumlu hale gelmesi için atılması gereken adımları belirlemektir.

İnanç Özgürlüğü İzleme Raporu, "Norveç Helsinki Komitesi: İnanç Özgürlüğü Girişimi" projesi çerçevesinde, Türkiye'de Ocak-Haziran 2013 tarihleri arasında inanç özgürlüğüne ilişkin olarak yaşanan gelişmeleri kaydetmek ve değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Bunu yaparken, genel kavramsal çerçeve olarak uluslararası hukuk kökenli inanç özgürlüğü hakkının bileşenleri temel alınmıştır. Çocuklar ve özgürlüğü kısıtlanmış bireyler gibi savunmasız durumdaki bireylerin durumu ayrıca değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, din veya inanç özgürlüğüyle kesişen ifade özgürlüğü ve mülkiyet özgürlüğü haklarına ilişkin olarak da değerlendirmelere yer verilmiştir.

İzleme faaliyeti sadece uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerle ilişkin yasal normlar ve kurullarla sınırlı değildir, uygulama ve mahkeme kararlarını da kapsamaktadır. Bunlara ek olarak, yükümlülüklerin hayata geçirilmesi ve hakların kullanımına işaret edebilecek başka ilgili olgular, sağlanan gelişmeler ve mevcut zorluklar da sunulmaktadır.

İnsan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması amacıyla gözlem ve izleme, aktif olarak veri toplamayı, verilerin doğrulanmasını ve kaydedilmesini içerir.⁵ Bu amaçla yapılan izleme faaliyeti çeşitli bilgi toplama ve paylaşım süreçlerinden oluşur. Elinizdeki raporun hazırlanması sırasında ulusal yasa yapım süreçleri ve ilgili mahkeme süreçlerinin yanı sıra, inanç grupları temsilcileri, ilgili sivil toplum kuruluşları (STK) ve insan hakları savunucularıyla birebir görüşmeler yapılmış ve odak grup toplantıları gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak raporda ele alınan konulara odaklanan medya taraması çalışması da önemli veriler sağlamıştır.

Raporda yer alan verilerin doğrulanması amacıyla kamu görevlileriyle çeşitli görüşmelerin yanı sıra, bunun mümkün olmadığı durumlarda, bilgi edinme başvuruları yapılmıştır. Uluslararası insan hakları koruma mekanizmaları bağlamında Türkiye'nin inanç özgürlüğü hakkıyla ilgili gelişmeler de değerlendirilmiştir. Amaç, yasalarda ve uygulamalarda fiilen gerçekleşen olgularla ilgili gerçek durumu yansıtmaktır.

Çalışma sırasında, özellikle azınlık inançlarına mensup bireylerin ve hiçbir inanca mensup olmayan birçok bireyin yaşadıkları insan hakları müdahaleleriyle ilgili olarak bilgi vermek

5 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, *İnsan Hakları İzleme Eğitim Kılavuzu*, (Cenevre 2001), s. 9.

istemekten kaçındıkları gözlenmiştir. Bunun nedeninin, verdikleri bilginin raporlanmasının kendilerine dikkat çekip durumlarını daha da zorlaştırma riskinin artacağı algısı olduğu anlaşılmaktadır. Sadece bu durum bile, Türkiye’de insan haklarının korunması yolunda atılması gereken birçok adım olduğunu göstermektedir.

4. HUKUKİ ÇERÇEVE

4.1 ULUSLARARASI HUKUK

Düşünce, din veya inanç özgürlüğü uluslararası insan hakları hukukunun koruduğu temel özgürlüklerden biridir. Birçok uluslararası ve bölgesel bağlayıcı sözleşme ve bağlayıcı olmayan siyasal belge bu hakkı garanti altına almaktadır. Bu rapor düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkına ilişkin uluslararası insan hakları normlarını temel almaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 18. Maddesi,⁶ Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinin (MSHUS) 18. Maddesi,⁷ ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 9. Maddesi,⁸ herkesin düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkını güvence altına almaktadır.

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel olarak ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.⁹

Ancak, din veya inanç özgürlüğü ile ilgili konular tamamlayıcı başka hükümlerle ilgili olarak da ortaya çıkabilmektedir. İlerleyen sayfalarda da görüleceği gibi AİHS'nin 9. Maddesi hem metin olarak ve hem de anlamını destekleyen değerlere ilişkin olarak AİHS'nin 10. Maddesindeki ifade özgürlüğü güvencesi ve 11. Maddesindeki örgütlenme hakkı ile yakından ilişkilidir.¹⁰

Din ve inanç özgürlüğü konusu, çocukların eğitiminin ebeveynlerinin felsefi ve dinî inançlarının gözetilerek düzenlenmesini öngören AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi gibi ek hükümlerle de desteklenmektedir.¹¹

Yukarıdaki sözleşmelere ek olarak, Birleşmiş Milletler Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildirisi, yasal açıdan bağlayıcı

6 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir.

7 Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi Türkiye'de 23 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye azınlıklara mensup bireyleri koruyan 27. Madde'ye yorum beyanı eklemiştir. Buna göre Türkiye 27. Madde'yi Lozan Antlaşması ışığında yorumlayacaktır.

8 AİHS Türkiye'de 18.05.1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1 No'lu Protokol'ün 2. Maddesi'nin 450 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu (3 Mart 1924) etkilemeyeceğine dair bir çekince konmuştur.

9 AİHS, Madde 9.

10 MSHS'nin bu hüküme karşılık gelen hükümler sırasıyla, 19. Madde ve 22. Madde'dir.

11 MSHS'nin bu hüküme karşılık gelen hüküm 18. Madde'nin 4. Fıkrasıdır.

olmasa da, din veya inanç özgürlüğüne ilişkin uluslararası normların özellikle kolektif boyutunun ortaya konması açısından önemli bir mihenk taşıdır.¹²

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) din veya inanç özgürlüğüne ilişkin olarak beyan ettiği yükümlülükler de siyasal bağlayıcılığa sahiptir.¹³

Ayrıca, Lozan Antlaşması, gayrimüslim azınlıkların korunmasına ilişkin önemli hükümler içerir.¹⁴

4.2 ULUSAL HUKUK

Din veya inanç özgürlüğü hakkında ulusal düzeyde en temel yasal norm ilgili anayasal hükümlerden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. Maddesi din ve vicdan özgürlüğüne dair şu ifadeler yer verir:

Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.

Anayasa'nın 10. Maddesi, herkesin, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle kanun karşısında ayırım gözetilmeksizin eşit olmasını ve idare makamları ve kamu hizmetleriyle ilgili her türlü işlemde devlet organlarının bütün vatandaşlara karşı bu ilkeler uyarınca eşit muamele etmesini güvence altına alır.

Uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki yerini belirleyen Anayasa'nın 90. Maddesi uyarınca Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ulusal mevzuatın üstünde yer almaktadır; uluslararası antlaşmalar ile ulusal mevzuat arasında çatışma olduğu durumlarda, uluslararası antlaşma hükümleri geçerli olur.

¹² Birleşmiş Milletler Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri, BM Genel Kurulunun 25 Kasım 1981 tarihli ve 36/55 sayılı Kararıyla ilan edilmiştir.

¹³ Başka birçok belgede yer alan yükümlülüklerin yanı sıra 1989 Viyana Bildirisi'nin 16. Maddesi en ayrıntılı kataloğa yer vermektedir.

¹⁴ Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923, 37-45. Maddeleri.

Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MSHUS) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gibi düşünce, din veya inanç özgürlüğünü güvence altına alan iki önemli insan hakları sözleşmesini kabul etmiş olsa da, din veya inanç özgürlüğünü etkileyen bazı konularda çekinceler koyduğunu veya yorum beyanları yaptığını belirtmek gerekir.¹⁵

Türkiye'de özel olarak bir din veya inanç özgürlüğü yasası bulunmamaktadır. Öte yandan, birçok farklı yasa ve yönetmelik din veya inanç özgürlüğünü etkileyecek düzenlemeler içermektedir. Bunlar temel olarak, Türk Medeni Kanunu,¹⁶ Dernekler Kanunu,¹⁷ Vakıflar Kanunu,¹⁸ Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu,¹⁹ İmar Kanunu,²⁰ Türk Ceza Kanunu (özellikle ifade özgürlüğüne ilişkin hükümler),²¹ Milli Eğitim Temel Kanunu,²² Özel Öğretim Kurumları Kanunu,²³ Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun,²⁴ Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun,²⁵ olarak sıralanabilir.²⁶

15 Türkiye, örneğin, AİHS'nin 1 Sayılı Protokolü'nün eğitim hakkıyla ilgili 2. Maddesi'ne söz konusu hükmü Tevhid-i Tedrisat Kanunu hükümlerinin geçerli olacağına dair ve BM MSHUS'nin azınlıklara mensup bireyleri koruyan 27. Maddesi'ne Lozan Antlaşması hükümlerinin geçerli olacağına dair çekince koymuştur. Öte yandan, bu çekincelerin geçerliliği tartışma konusudur çünkü Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 19. Maddesi'ne göre bir çekince, söz konusu antlaşmanın amaç ve konusu ile uyumlu olmak zorundadır.

16 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu, 22 Kasım 2001.

17 5253 Sayılı Dernekler Kanunu, 4 Kasım 2004.

18 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu, 20 Şubat 2008.

19 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, 6 Ekim 1983.

20 3194 Sayılı İmar Kanunu, 3 Mayıs 1985.

21 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 26 Eylül 2004.

22 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, 14 Haziran 1973.

23 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 8 Şubat 2007.

24 677 Sayılı Tekke Ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine Ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Ünvanların Men Ve İlgasına Dair Kanun, 13 Aralık 1925.

25 2879 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, 3 Aralık 1934.

26 İnanç özgürlüğünü etkileyen yasa ve yönetmeliklere aşağıdaki değerlendirmelerle ilgili oldukları ölçüde ilerleyen sayfalarda yer verilecektir.

5. DÜŞÜNCE, DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

5.1 Din veya İnanca Sahip Olma ve Değiştirme Özgürlüğü

“İnanç özgürlüğü deist, deist olmayan ve ateist inançları koruduğu gibi hiçbir din veya inancı benimsememe hakkını da korur. Bu hak sınırlanamaz. ‘İnanç’ ve ‘din’ terimlerinin geniş bir şekilde yorumlanması gerekir.”²⁷ Türkiye’de anayasal normlar bireylerin inanma, inanmama ve inançlarını değiştirme özgürlüğünü korumaktadır. Yani, yasal olarak bireylerin herhangi bir dine inanmak veya inanmamak hakları olduğu gibi bu inançlarını değiştirme hakları da vardır.

Bununla birlikte, uygulamada inanmama özgürlüğü ve inancını değiştirme özgürlüğüne ilişkin önemli sorunlar olduğu görülmektedir. Bu raporun hazırlanması amacıyla izlenen dönemde, azınlık inançlarına mensup bireyler ve hiçbir inanca sahip olmayan bireyler, inançları nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarını veya ayrımcılığa uğrama riski taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle İslâm’dan farklı bir dine geçtikleri takdirde inançlarını değiştiren bireylerin ve hiçbir inancı benimsemeyen bireylerin ise ailerinden ve toplumdan kaynaklanan ve farklı yoğunluk ve biçimlerde kendini gösteren bir baskıya, dışlamaya ve hoşgörüsüzlüğe maruz kaldıkları gözlenmiştir. Bu durumun özellikle küçük şehirlerde çok daha hissedilir ve yaygın olduğuna dair genel bir görüş mevcuttur. Birçok kişi kendisini inancını saklamak zorunda hissettiğini belirtmiştir.

Herhangi bir inanca mensup olmayan bireylere yönelik dışlayıcı ve olumsuz söylem bu bireylerin düşünce ve inanç özgürlüklerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

İnanç sahibi olmayanların yanı sıra, azınlıkta olan inanç gruplarına yönelik karalayıcı söylemler de, bu gruplar hakkında toplumun çeşitli kesimlerinde olumsuz bir kanaat oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Sonuç olarak, toplumun bu yaklaşımı azınlıkta bulunan bireylerin inanç özgürlüklerinin etkili bir şekilde korunmasını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu bağlamda, Hrant Dink Vakfı tarafından yayınlanan *Nefret Söylemi Raporu*’na göre, izlenen dönemde Ermeniler ve ardından sırasıyla Yahudiler ve Hristiyanlar hakkında bir nefret söylemi üretildiği gözlemlenmiştir.²⁸

Din veya inanç kaynaklı ve bireylere zarar verirken bu bireylerin mensubu bulunduğu topluluklara mesaj vermeyi amaçlayan nefret suçlarına ilişkin davalar, izlenen dönemde de görülmeye devam etmiştir. *Zirve Davası* ve *Hrank Dink Davası*’nın etkili soruşturma ve kamu görevlileri de dahil olmak üzere cinayetlerle ilişkisi olan tüm birey ve yapıları ortaya çıkaracak şekilde yürütülmesi ve cezasızlığa yol açmayacak şekilde sonuçlandırılması son derece önemlidir.

²⁷ İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum 22, para. 1

²⁸ Hrant Dink Vakfı, *Medyada Nefret Söylemi Raporu*, Ocak-Nisan 2013.

Ana akım inançlardan farklı inançlara sahip, inanç değiştiren veya hiçbir inanaca bağlı olmayan bireylerin inanç özgürlüğüne saygıyı temel alan bir yaklaşımın geliştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması kaçınılmazdır.

Kamu görevlileri ve medya, inanç sahibi olmayan veya azınlık inançlarına mensup olanlar da dahil olmak üzere, tüm inanç gruplarına yönelik olarak inanç özgürlüğünü zedeleyecek söylemlerden kaçınmalıdır.

5.2 İncancını Açıklamaya Zorlanma

Kimse incancını açıklamaya zorlanamaz.²⁹

Kimliklerde yer alan ve mensup olunan incancın belirtilmesini öngören din hanesi dikkate alındığında, bireyler hayatlarının pekçok alanında inançlarını açıklamak zorunda kalmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), *Sinan Işık-Türkiye* kararında, kimliklerle ilgili olarak, kimliklerden “din hanesinin kaldırılmasının, mevcut ihlale son verilmesi için uygun bir tedbir” olacağını söylemiştir.³⁰ Buna karşın, ulusal kimlik kartlarında din hanesine yer verilmesine devam edilmektedir. Hatırlanacağı gibi 2006 yılında gerçekleşen bir değişiklikte kimliklerdeki din hanesinin boş bırakılması mümkün hale gelmiştir.³¹ Ancak izlenen dönemde, kimliklerdeki din hanesiyle ilgili olarak din veya inanç özgürlüğü açısından yaşanan sorunların çeşitli yönleriyle devam ettiği gözlenmiştir:

Kimliklerde yer alan din hanesini boş bırakmak yasal olarak bir seçenek olsa da, birçok birey bu sebeple kendisini inançlarını açıklamaya zorlanmış hissetmektedir. Doğumdan sonra kimlik çıkartılması aşamasında aileler tarafından kaydettirilen din seçimi, daha sonra ister olduğu gibi kalsın, isterse değiştirilsin veya boş bırakılsın, bireyler inançlarıyla ilgili durumu bir şekilde açıklamak zorunda kalmaktadır. Ayrıca bu kimliklerin eğitim, iş, sağlık gibi alanlarda ve özel yaşamda sıklıkla kullanılıyor olması, bireylerin inançlarını söz konusu alanlarda iletişim kurdukları kamu görevlileri veya üçüncü kişilere açıklamak zorunda kalmalarına neden olmaktadır.

Hatırlanacağı gibi Musevi ve Hristiyan ailelerin çocukları , eğitimleri sırasında “Din Kültürü Ahlâk Bilgisi” derslerinden muafır.³² Ancak bu durumda da, söz konusu muafiyet hakkının kullanılabilmesi için, ebeveynler ve öğrenciler okullara kimliklerindeki din hanesini göstermek zorunda kalmaktadırlar ve bu da bir incancını açıklama zorunluluğu doğurmaktadır. Okullarda verilen din derslerinden muaf tutulmayı talep etme sırasında bireylerin din veya incancın açıklanmak zorunda kalması, AİHS ile uyumlu değildir.

29 AİHM, *Sinan Işık Türkiye*, Başvuru No. 21924/05, 02 Şubat 2010.

30 *Ibid.* para. 60.

31 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 35. Maddesi'nde 29 September 2006 tarihinde yapılan değişiklikte din hanesi kişinin yazılı talebi üzerine boş bırakılabilmektedir.

32 Yüksek Öğrenim Kurulu'nun 9 Temmuz 1990 tarihli kararı.

Din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinden muafiyet için bireylerin inançlarını açıklamak zorunda bırakılmama hakkını zedelemeyecek bir formül geliştirilmelidir.

Kimlik kartlarının hayatın pekçok alanında (eğitim, sağlık, askelik, çalışma hayatı, kolluk kuvvetleri tarafından yapılan kimlik kontrolleri) sıklıkla kullanılığı göz önünde bulundurulduğunda, kimliklerde din hanesinin yer almasının bireyleri ayrımcılık riskine maruz bıraktığı görülmektedir.

İzleme projemiz sırasında görüştüğümüz ve isimlerini açıklamak istemeyen pekçok kişi (ateist ve agnostik bireyler ve inancını İslâm dışında başka bir dinle değiştiren bireyler başta olmak üzere) ayrımcılığa uğrayacakları düşüncesiyle kimliklerini değiştirmeyi tercih etmediklerini dile getirmiştir. Öte yandan, İslâm dışında farklı bir inanca sahip bireylerin de ayrımcılığa uğrama riskine karşı kimliklerinde din hanesini boş bırakmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bununla ilgili olarak kamu görevlileri arasında pek az Müslüman olmayan birey olduğunu not etmek gerekir. Güvenlik kuvvetleri, bürokrasi ve yargı sektörleri içinde ise hiç gayri Müslim bulunmamaktadır. Bunun önünde açık bir yasal engel olmasa da, sonuçlar din veya inanç kökenli derin bir ayrımcılık olduğuna işaret etmektedir.

Gizli veya resmi olmayan mekanizmalarla kimsenin kamu görevlisi olması engellenmemelidir.

Kimliklerdeki din hanesi kaldırılmalıdır.

Müslüman olmayanların kamu görevlisi olmasının önündeki fiili engeller kaldırılmalıdır. Bu çerçevede yıllar içinde meydana gelmiş olan adaletsizliğin onarılması için özel önlemler alınmalıdır.

Türkiye’de kimliklerde din hanesi bulunmasının insan hakları standartları ile uyumlu olmadığını gözden kaçırmadan, din hanesine yazılabilecek din veya inanç seçeneklerinin de devletin tarafsızlık yükümlülüğüyle bağdaşmayacak bir uygulama içerdiğinin altı çizilmelidir.

Din veya inanç özgürlüğü belirli bir inandırıcılık, ciddiyet ve tutarlık ölçüsüne sahip inançları korusa da, koruma sadece geleneksel dinlerle sınırlı değildir.³³ Mevcut uygulamada kimliklerde din hanesine yazdırılabilecek dinler sınırlı sayıdadır.³⁴ Örneğin, Alevilik, Yehova’nın Şahitliği veya Bahai din veya inançları kimliklere yazılamamaktadır. Bu inançların yazılamamasının nedeninin Diyanet İşleri Başkanlığı’nın söz konusu din veya inançların din olmadığına dair görüşü olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, yine Sinan Işık-Türkiye davasında AİHM, “Alevi” inancının kimliğe yazılamamasıyla ilgili olarak, “başvurucunun dininin kimliğinde yer alamamasının, yerel yetkililer tarafından, yani İslâmi din işlerinden

33 AİHM, *Campell ve Cosans BK*, Başvuru No.7511/76; 7743/76, 25 Şubat 1982.

34 “Nüfus aile kütüklerinin dini sütunlarında yer alan bilgilerin oluşturulmasında; din hizmeti sunan Kurumlar ile Üniversitelerden alınan görüşler, Danıştay, Yargıtay ve Anayasa Mahkemeleri kararları esas alınmaktadır.” Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’nün Bilgi Edinme Başvurusuna verdiği cevap, 27.07.2010.

sorumlu bir yetkilinin [Diyanet İşleri Başkanlığı] görüşü temel alınarak verilmiş bir karara bağlı olduğu ve bu durumun da devletin tarafsızlık ve yansızlık görevini ihlal” ettiğini tespit etmiştir.³⁵

Din hanesi kimliklerde kaldığı sürece, bu alana yazılabilecek din veya inancın içeriği konusunda kamu görevlileri tarafından oluşturulan ve sadeve bazı dinlere yer veren sınırlı liste değil, bireylerin beyanı esas alınmalıdır.

5.3 İnancına Aykırı Davranmaya Zorlanma

Vicdani ret olarak adlandırılan askerlik hizmetinin reddi inanç özgürlüğü kapsamı içinde yer alan bir insan hakkıdır.³⁶ Türkiye AİHS’den doğan yükümlülüğü itibariyle vicdani ret hakkını tanımış sayılsa da, askerlik hizmeti için vicdani ret hakkına ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın askerliği zorunlu bir vatan hizmeti olarak tanımlamadığını da belirtmek gerekir. Anayasa’da, vicdani reddi engelleyen herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Anayasa’nın 72. Maddesinde belirtilen “vatan hizmeti” yurttaşların siyasi haklar ve ödevlerini düzenlemektedir, ancak burada askerlik yükümlülüğünden özel olarak bahsedilmemekte, madde çok daha geniş bir çerçeve çizerek genel olarak “vatan hizmeti”ni tanımlamaktadır. Buna karşılık, söz konusu maddedeki vatan hizmeti kavramı yasa uygulayıcıları tarafından askerlik hizmeti olarak yorumlanmakta ve bu da vicdani ret hakkı ile ilgili olarak mağduriyete neden olmaktadır.

Askerlik hizmeti konusunda vicdani ret hakkını tanıyan yasal bir düzenlemenin olmayışı, insan hakları alanında uyumluluk denetimi yapan uluslararası mekanizmaların Türkiye ile ilgili çok sayıda mahkumiyet kararı vermesiyle sonuçlanmaktadır. AİHM’nin *Bayatyan Ermenistan* kararıyla birlikte, Türkiye’de askerlik hizmeti için vicdani ret hakkını kullanma konusunda yapılan birçok başvuru, 9. Maddenin Türkiye tarafından ihlal edildiği yönünde kararlarla sonuçlanmıştır.³⁷

Bu kararlara ek olarak, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (BM MSHUS) çerçevesinde İnsan Hakları Komitesi’nin (İHK) *Atasoy ve Sarkut-Türkiye* davasındaki görüşü de Türkiye’nin vicdani ret hakkını tanımayarak sözleşmenin 18. Maddesini ihlal ettiğini ortaya koymaktadır.³⁸

Nitekim Avrupa Konseyi’ne üye kırk yedi ülkenin kırk altısı temel bir hak olarak vicdani ret hakkına anayasalarında yer vermiş durumdadır, vicdani ret hakkını tanımayan tek ülke Türkiye’dir. Buna ek olarak, Avrupa Birliği ülkelerinin tamamında da vicdani ret hakkı temel

35 *Sinan Işık Türkiye*, Başvuru No. 21924/05,02.02.2010, para. 46.

36 AİHM, 7 Temmuz 2011 tarih ve 23459/03 no’lu *Bayatyan Ermenistan* kararında vicdani ret hakkını AİHS’nin 9.

Maddesinde öngörülen düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü haklarına itibar edilmesi yükümlülüklerinin bir parçası olarak, bireylerin vicdani ret haklarına da saygı göstermeleri gerektiğini karara bağlamıştır.

37 AİHM, *Ercep Türkiye*, Başvuru No.43965/04, 22 Şubat 2012, AİHM, *Feti Demirtaş Türkiye* Başvuru No. 5260/07, 17 Nisan 2013, AİHM, *Savda Türkiye*, Başvuru No. 42730/05, 12 Haziran 2012, AİHM, *Tarhan Türkiye* Başvuru No. 9078/06, 17 Temmuz 2012.

38 İHK, *Atasoy ve Sarkut Türkiye*, İletişim No. 1853/2008 ve 1854/2008, 19.06.2012, CCPR/C/104/D/1853-1854/2008.

bir hak olarak tanınmıştır. İzlenen dönemde bir insan hakkı olan vicdani ret hakkına ilişkin olarak Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nda da uzlaşma sağlanamamıştır.³⁹ Ayrıca bu dönemde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "vicdani ret caiz değildir" şeklinde bir beyanda bulunması da, vicdani ret hakkının uzun vadede toplumsal olarak genel kabul görmesiyle ilgili süreç üzerinde olumsuz etki yaratacak bir durumdur.⁴⁰

Hatırlanacağı gibi, 2012 yılında iki Askeri Mahkeme, AİHS'nin 9. Maddesine referansla vicdani ret hakkını tanımış, ancak vicdani ret talep edenlerin inançları arasında ayırım yapmıştır; Yehova Şahidi olan Barış Görmez'in vicdani ret talebini haklı görürüp beraat kararı verirken, Müslüman olan Serdar Delice'nin başvurusunu İslâm'da vicdani reddin olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.⁴¹ Ne var ki, izleme yaptığımız dönemde, yerel askerî mahkemelerin uluslararası hukuka atıfla -sınırlı bir şekilde de olsa- vicdani ret hakkını tanınması, herkes için erişilebilir, açık ve öngörülebilir bir vicdani ret hakkı düzenlemesiyle sonuçlanmamıştır.

Vicdani Ret Derneği'ne göre, yüksek mahkemelerde vicdani ret hakkını kullanmak isteyen dört kişinin temyiz davaları sürmektedir.⁴²

The European Association of Jehovah's Christian Witnesses (Avrupa Hıristiyan Yehova Şahitleri Derneği - EAJCW) tarafından Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne sunulan bilgilendirme notuna göre, AİHM kararlarına karşın Demirtaş'a yönelik kovuşturma devam etmekte ve Yüksek Askerî Mahkeme'de beklemektedir. Yehova Şahitlerinin açmış olduğu diğer dört dava da ile ilgili kovuşturma da sürmektedir.⁴³

AİHM, *Savda Türkiye* davası özelinde, vicdani retle ilgili olarak AİHS'nin 9. Maddesi'nin ihlalinin tekrarlanmaması için alınması gereken genel tedbirler geçerliğini korumaktadır:

"Devletin yükümlülüğü bireylerin haklarını koruyacak bir mekanizma oluşturacak düzenleyici bir çerçeve sağlamaktır. Yetkililerin, talep ettiği gibi vicdani retçi statüsüne hak kazanıp kazanmadığını tespit edecek etkili ve erişilebilir bir prosedür sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır."⁴⁴

İHK, Sonuç gözlemlerinde vicdani ret hakkı ile ilgili olarak şu tavsiyeye yer vermiştir:

Taraf Devlet, askerlik hizmeti konusunda vicdani ret hakkını tanıyacak ve düzenleyecek mevzuatı oluşturmalıdır. Bu mevzuat, alternatif hizmet seçeneğini sağlamalı ve alternatif

39 Barış ve Demokrasi Partisi'nin vicdani ret hakkının inanç özgürlüğüne ilişkin hükmün içinde yer alması teklifi diğer partiler tarafından reddedilmiştir. Sabah, "Memura Müjde", 03.08.2013.

40 Radikal, *Diyanet'in Vicdani Ret Fetvası*, 19 Nisan 2013.

41 Serdar Delice Malatya Askeri Mahkemesi, 7 Mart 2012 kararı, Barış Görmez ile ilgili olarak Isparta Askeri Mahkemesi, 13 Mart 2012 kararı.

42 Vicdani Ret Derneği ile e-posta yazışması, Eylül 2013.

43 The European Association of Jehovah's Christian Witnesses, Letter to the Department for the Execution of Judgments of the ECHR, 05.02.2013

44 Erçep, Demirtaş, Savda Türkiye davalarına ilişkin Türkiye'nin Bilgilendirme Notu, 1157 DH Toplantısı (4-6 Aralık 2012), Aksiyon Planı (29.10.2012), 5 Kasım 2012.

hizmet seçimi cezai veya ayrımcı etkiler içermemelidir. Aynı zamanda, vicdani retçilere karşı tüm işlemleri askıya almalı ve halihazırda verilmiş tüm cezaları kaldırılmalıdır.⁴⁵

Askerlik hizmeti konusunda vicdani ret hakkını tanıyacak ve düzenleyecek mevzuatı oluşturmalıdır. Bu mevzuat, alternatif hizmet seçeneğini sağlamalı ve alternatif hizmet seçimi cezai veya ayrımcı etkiler içermemelidir.

Vicdani ret açıklaması yapan bireylerin askerî mahkemelerde yargılanmasına son verilmelidir. Bunun yerine vicdani ret başvuruları için sivil bir mekanizma oluşturulmalıdır.

Askerlik Kanunu vicdani ret hakkının gereklilikleri dikkate alınarak gözden geçirilmeli ve değiştirilmelidir.

45 Komite tarafından 15 Ekim- 2 Kasım 2012 tarihli 106. Genel Oturumu'nda kabul edilen Türkiye tarafından sunulan ilk rapora ilişkin Sonuç Gözlemleri, para. 23. Türkiye Komite'nin vicdani retle ilgili tavsiyesinin uygulaması konusunda bir yıl içinde Komite'ye bilgi vermekle yükümlüdür.

6. DİN VEYA İNANCINI AÇIKLAMA ÖZGÜRLÜĞÜ

6.1 İbadet Yapmak Yoluyla Dinini veya İnancını Açıklama Hakkı

6.1.1 İbadet Yerlerine Yönelik Saldırıları

İbadet özgürlüğü, ibadet etme amacıyla toplanmayı da içerir.⁴⁶ Bu nedenle ibadet yerlerinin güvenliğinin önemi büyüktür. Bu bağlamda dinsel amaçla kullanılan yerlerin insan haklarıyla uyumlu olacak şekilde korunması ve saldırıya açık durumların gelişmesinin önlenmesi gerekmektedir.

İzlenen dönemde ibadet amacıyla kullanılan yerlere karşı çeşitli saldırıların gerçekleştiği gözlenmiştir. Ataşehir'deki Yeni Umut Protestan Kilisesi'ne,⁴⁷ Burgazada 'daki Ayois İonis Rum Ortodoks Kilisesi'ne,⁴⁸ İstanbul'da Gedikpaşa Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi'ne,⁴⁹ yönelik saldırılar inanç grupları arasında tedirginlik yaratmıştır. Ayrıca, İzmit Kilisesi'ne yönelik olarak planladığı tespit edilen saldırının önlenmesi olumlu bir adım olsa da, saldırıyla ilgili durum açıklığa kavuşmadığı gibi kiliseye ve din görevlisine koruma tahsisi yapılmamıştır.⁵⁰ Öte yandan, Ocak 2013 tarihinden raporun kaleme alındığı tarihe kadar geçen zaman diliminde, soruşturma ile ilgili gizlilik kararı alınmış olması ve mağdur tarafın avukatlarının dahi dosyalara erişiminin kısıtlanması kabul edilebilir bir durum değildir.⁵¹

Bunların yanı sıra, kiliselere ve havralara karşı saldırı hazırlıklarının ortaya çıkarılmasının azınlıklar arasında tedirginliği artırdığı gözlenmektedir.⁵²

İbadet yerlerinin güvenliğinin sağlanması aslında devlet sorumluluğunda olsa da, birçok ibadet yeri özel güvenlik önlemleri (kamera sistemi yerleştirilmesi, özel güvenlik şirketlerinden hizmet alınması gibi) almak zorunda kalmaktadır. Bu durum inanç grupları üzerinde ek bir mali külfet yaratmaktadır.

Kamu görevlileri, özel güvenlik önlemlerine gerek kalmayacak şekilde, ibadet yerlerinin güvenliğini etkin bir şekilde sağlamak için gerekli önlemleri almalıdır.

İbadet yerlerine yönelik saldırılar etkin bir şekilde soruşturulmalı ve açıklığa kavuşturulmalıdır. Saldırıları cezasızlıkla sonuçlanmamalıdır.

46 İHK, 22 Sayılı Genel Yorum, para. 4.

47 Sat7 Türk, "İstanbul'da Kiliseye Saldırı", 27 Nisan 2013.

48 Radikal, "İstanbul'da Ermeni Kilisesi'ne Saldırı", 5 Mayıs 2013.

49 *Ibid.*

50 İstanbul Protestan Vakfı, T.T. ile e-posta yazışması, 06.08.2013.

51 Radikal, "Kocaeli'de 'kilise operasyonu'", 17 Ocak 2013.

52 Bugün, "Kiliselere ve Havralara Saldıracaklardı", 2 Mart 2013.

6.1.2 İbadet Yeri Kurma Hakkı

İbadet özgürlüğü ibadet yeri kurma hakkını da içerir.⁵³ İbadet yeri kurma hakkıyla ilgili olarak gündeme gelen önemli sınırlamaların, izlemenin yapıldığı dönemde de, devam ettiği gözlenmiştir. Reformlara karşın, ibadet yerleri konusunda inanç özgürlüğü yükümlülüklerini ve çoğulculuk ve tarafsızlık ilkelerini gözeten bir yaklaşım sergilenmesi ve yeni adımlar atılması gerektiği görülmektedir. Yasal ve idari işlemlerde ibadet yeri ifadesinden anlaşılının cami, mescid, kilise ve havra olduğu görülmektedir. Sözü geçen ibadet yerleriyle sınırlı bu tanımlama Türkiye'deki dinsel çoğulcu yapıyı yansıtmamaktadır.

Bazı durumlarda ise düzenlemeler sadece cami ve mescidleri içerecek şekilde yapılmaktadır. Örneğin, Köy Kanunu'na göre bir yerin köy sayılabilmesi için gerekli unsurlardan biri bu yerleşim yerinde cami bulunmasıdır.⁵⁴ İzlemenin yapıldığı dönemde, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, havalimanı ve alışveriş merkezleri gibi alanlarda herkesin kullanımına açık dua odaları açmak gibi bir yöntem benimsemek yerine, mescid açılması tasarısını gündeme getirmiştir.⁵⁵

İbadet yeri tanımı Türkiye'deki çoğul dinsel yapıyı yansıtacak şekilde yeniden biçimlenmelidir.

Köy Kanunu'nun 2. Maddesindeki cami kelimesi ibadet yeri olarak değiştirilmelidir.

İbadet yeri kurma hakkıyla ilgili olarak yaşanan bazı temel sorunlar şöyle sıralanabilir:

İbadet Yeri Olarak Tanınmama

Çeşitli inançlara mensup bireyler tek başlarına veya toplu halde çeşitli mekanlarda ibadet edebilmektedirler. Öte yandan, ibadet edilen bu mekanlara resmi olarak ibadet yeri statüsü verilmemesi, ibadet yeri kurma hakkının yeterince kullanılmamasıyla sonuçlanmaktadır. Örneğin, ibadet yeri olma statüsü kazanamamış mekanlar, söz konusu statüye sahip olan diğer ibadet yerlerinin yararlandığı bazı ayrıcalıklardan yararlanamamaktadır. İzlemenin yapıldığı dönemde yürürlüğe giren Enerji Piyasaları Kanunu'na göre cami, mescid ve ibadet yeri statüsüne sahip kilise ve sinagogların elektrik giderleri Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden karşılanırken,⁵⁶ ibadet yeri statüsüne sahip olmayan cem evleri, kilise ve Yehova'nın Şahitleri'nin ibadet ettiği toplanma salonları bu giderleri kendileri karşılamak zorunda kalmaktadır.

Yine izlemenin yapıldığı dönemde İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi'nce hazırlanan Yardım Toplama Kanun Tasarısı'nın 2. Maddesinin 2. fıkrasına göre, "ibadethane açma ve

53 İHK, 22 Sayılı Genel Yorum, para. 4.

54 442 Sayılı Köy Kanunu, 18.03.1924, 2. Madde.

55 Sabah, "Tiyatro ve Operaya Mescit" 05 Haziran 2013.

56 6446 Sayılı ve 14 Mart 2013 tarihli Enerji Piyasaları Kanunu'nun Geçici 6(3) Maddesi.

ibadethane yaşatma dernekleri”nin söz konusu kanundan muaf olması öngörülüyor. Bilindiği gibi, söz konusu tasarı birçok olumsuzluk içerdiği için sivil toplum kuruluşları tarafından eleştirilmektedir.⁵⁷ Devlet tarafından meşru sayılan ibadet yerleri dışında kalan ibadet yerlerinin kanundan muaf olacak olması hem yasal hem de fiili bir eşitsizlik yaratacaktır.

İbadet yeri statüsü kazanmak amacıyla yetkililere başvurdukları halde bu statüyü kazanamayan gruplar arasında Aleviler, Protestanlar ve Yehova Şahitleri öne çıkmaktadır. Ulaşılan bilgiye göre ibadet yeri statüsüne sahip olmayan fakat ibadet etmek amacıyla kullanılan 598 cemevi,⁵⁸ 50 kilise binası,⁵⁹ ve Yehova Şahitleri tarafından kullanılan 22 ibadet salonu,⁶⁰ bulunmaktadır.

Alevi cemevlerinin ibadet yeri statüsü başvurularının reddedilmesinin gerekçesi, valiliklerce ifade edildiği şekilde, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “Müslümanların ibadet yerinin cami” olduğu görüşünü temel almaktadır.⁶¹

İzlemenin yapıldığı dönemde, ana noktasını cemevlerinin ibadet yeri olup olmadığı sorusu oluşturan bir davayla ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Hatırlanacağı gibi Ankara 16. Asliye Mahkemesi, Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği’nin kapatılmasına ilişkin bir davayla ilgili olarak, AİHM’nin kararlarına da referansla cemevlerinin ibadet yeri olup olmadığı konusunda devletin tarafsızlık görevine atıfta bulunarak cemevinden ibadet yeri olarak söz eden dernek tüzüğü’nün suç unsuru içermediğine karar vermiştir.⁶² Yargıtay 7. Hukuk Dairesi ise bu kararı bozmuş ve cemevinin ibadet yeri olarak kabul edilemeyeceği yönündeki bozma gerekçesini, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “633 sayılı Yasa ve düzenlemeler karşısında cami ve mescit dışında bir yerin ibadethane olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı” görüşüne dayandırmıştır.⁶³ Bozma kararının ardından tekrar görülen davada, Ankara 16. Asliye Hukuk Mahkemesi, önceki kararında ısrar ederek ibadet yerinin tanınmasında devletin tarafsızlık görevini yeniden vurgulamıştır.⁶⁴ Davayla ilgili son kararın, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından verilmesi halen beklenmektedir.

Bu noktada, “ilkesel olarak sözleşme açısından din özgürlüğü konusunda, devletin dinsel inançların veya bu inançların dışavurum biçimlerinin meşruiyetine ilişkin bir değerlendirmeye” yer veremeyeceği yönündeki AİHM görüşünü hatırlamak yararlı olacaktır.⁶⁵

57 Bianet, “Cami için Yardım Toplarken Hesap Verme Zorunluluğu Kalkıyor” 10 Mayıs 2013.

58 Başbakanlık tarafından bir milletvekilinin soru önermesine verilen cevap, Belge No. B.02.0.004./954, 16.07.2012, http://bianet.org/files/doc_files/000/000/646/original/Türkiyedeki_Cemevleri_soru_ve_cevap.PDF. Bu açıklamadan sonra başka farklı açıklamalar da yapılmıştır. Cem evlerinin sayısının çok daha fazla olduğu fakat tam sayının bilinmediği görülmektedir.

59 Protestan Kiliseler Derneği temsilcisi ile e-posta yazışması, 29 Haziran 2013.

60 Yehova Şahitleri temsilcisiyle e-posta yazışması, 01 Nisan 2013.

61 Diyanet İşleri Başkanlığı 1277 Sayılı Yazı 30 Mart 2005.

62 Milliyet, “Yargıya göre cemevi ibadethane”, 02.11.2011.

63 Sabah, “Yargıtay: Cemevi İbadethane Değildir”, 26.07.2012.

64 Radikal, “İbadet Yerini Devlet Belirlemez”, 30.01.2013.

65 AİHM, *Besarabya Metropolit Kilisesi Moldova*, Başvuru No. 45701/99, 27.03.2002, para. 117.

İbadet yeri statüsünün tanınmasına ilişkin kararlarda, devlet, herhangi bir dinin görüşünü dikkate almamak da dahil olmak üzere, tarafsızlık yükümlülüğüne riayet etmelidir.

İmar Planlarında İbadet Yeri Tahsisi

İzlemenin yapıldığı dönemde inanç grupları tarafından sıkça dile getirilen bir sorun da belediyelerin imar planlarında camiler dışında ibadet yerlerine yer ayırmamaları sorunu olmuştur. Cami dışında ibadet yerleri için çeşitli belediyelere yapılan başvurulara "İmar planımızda mevcut camiler dışında dini tesis alanı bulunmamaktadır" yanıtı alınmıştır.⁶⁶ Bunun basına yansımış olan bir örneği Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı'nın Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne başvurusu karşılığında cemevi için yer bulunmadığı cevabı verilmesidir.⁶⁷ Bu dönemde gerçekleşen tek olumlu örnek ise, İstanbul'da yalnızca bir kilise binasına sahip olan, buna karşılık 17.000 Süryaninin mensup olduğu Beyoğlu Meryem Ana Kadim Süryani Kilisesi Vakfı'nın talebi üzerine İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Yeşilköy'de yeni bir kilise binası yapılmasına onay vermesi ve şehrin imar planında söz konusu alanı ibadet yeri (kilise) olarak değiştirmiş olmasıdır.⁶⁸ Ancak sürecin tamamlanabilmesi için Koruma Kurulu onayı beklenmektedir. Öte yandan, söz konusu arazinin geçmişte padişah fermanıya İtalyan Katolik cemaatine verilmiş olduğu ve arazinin mülkiyetinin 1950 yılında yapılan bir kadastro çalışmasıyla Belediye'ye geçtiği de not edilmelidir.

Belediyeler şehir imar planlarını hazırlarken, cami ve mescid dışında, diğer inanç gruplarının taleplerini de temel almalı ve ibadet alanlarına yer tahsisi görevini yerine getirirken toplumdaki inanç çeşitliliğini yansıtacak şekilde hareket etmelidir.

Belediyelerin İbadet Yerlerine İlişkin Yönetmelikleri

Birçok inanç grubu belediyelerin ibadet yeri tahsisine ilişkin yönetmeliklerinde yalnızca camilerin dikkate alındığını dile getirmektedir. Buna göre örneğin, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin yönetmeliği, yerine getirilmesi zor başka birçok kriterin yanı sıra, ibadet yerinin kaplayacağı alanın 2.500 metrekareden az olmaması koşulunu getirmektedir. Halbuki, bir ibadet yerinin büyüklüğü ve biçimi büyük ölçüde, inanç gruplarının ihtiyacı, bağlı oldukları doktrinler, mali kaynakları ve nihayetinde tercihlerine bağlı olmalıdır.

Belediye yönetmelikleri ibadet yerlerinin kaplayacağı alan ve bina koşulları konusunda inanç gruplarının ihtiyaç, doktrin, yapı ve tercihleri doğrultusunda hareket edebilecekleri düzenlemelere yer vermeli ve bu yönetmelikler inanç çeşitliliğini dikkate alacak bir esnekliğe kavuşturulmalıdır.

Mülki Amirin Onayı

66 Yehova'nın Şahitleri temsilcisiyle görüşme.

67 Birgün Gazetesi, "Ankara'da Cemevine Yer Yokmuş", 1 Mart 2013, http://www.birgun.net/actuels_index.php?news_code=1362130087&year=2013&month=03&day=01.

68 Meryem Ana Kilisesi Vakfı temsilcisiyle görüşme, 24 Haziran 2013.

İmar Kanunu ibadet yeri statüsünün kazanılması için söz konusu binanın bulunduğu yerdeki en yüksek mülki amirin onayını gerektirmektedir.⁶⁹ Mülki amirlerin hangi kriterlere bu onayı verdikleri ise belirsizlik taşımaktadır.

Mülki amirlerin ibadet yerlerine ilişkin karar süreçleri herkes için açık, öngörülebilir ve erişilebilir olmalıdır.

Tüzel Kişilik Yoksunluğu Nedeniyle Hak Talebinde Bulunamama

Tüzel kişiliğe sahip olmayan inanç toplulukları, geçmişte ve/veya günümüzde ibadet yeri olarak kullandıkları mülklerini, buraların kendilerine ait olduğunu kanıtlayamadıkları için kaybetmektedirler. Tüzel kişiliklerinin olmayışı, bu inanç gruplarının hem hukuki olarak varlıklarını korumalarını, hem de mülkiyet haklarını engellemektedir.

İzlemenin yapıldığı dönemde İzmir Santa Maria Kilisesi'nin mülkiyeti Hazine'ye devredilmiştir⁷⁰ Diğer taraftan, Anadolu'da terk edilmek zorunda kalınan birçok ibadet yerinin gerçek sahiplerine iadesi, söz konusu dinî kurumların ve inanç gruplarının tüzel kişiliğe sahip olmaması nedeniyle gerçekleşmemektedir. İbadet yerlerine ilişkin hakların kullanılamaması önemli ve ivedilikle çözüme kavuşturulması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'nun 2010 yılı tarihli dinî gruplara tüzel kişilik tanınması ile ilgili gerekli yasal düzenlemenin yapılması yönündeki tavsiyesinin halen dikkate alınmadığı görülmektedir.⁷¹

Tüm inanç topluluklarının tüzel kişilik kazanmasını mümkün kılacak yasal düzenleme bir an önce yapılmalıdır. Bu yasal düzenleme gerçekleşene kadar da, inanç grupları ve ibadet yerleri arasındaki gerçek bağ dikkate alınarak, inanç gruplarının ibadet yerlerinin mülkiyetini kaybetmemeleri için gerekli önlemler alınmalıdır.

İbadet Yerlerinin Restorasyonu

İzlemenin yapıldığı dönemde, yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bazı ibadet yerlerinin onarılması olumlu gelişmeler olarak kaydedilmiştir. Örneğin, Süryani Mor Kuryakos Kilisesi, Dargeçit Belediyesi'nin restorasyon çalışması sonucunda yenilenmiş ve Süryani toplumunun kullanımına sunulmuştur.⁷² Giresun'da ise Meryem Ana Kaya Kilisesi restorasyonu tamamlanarak turizme açılmıştır.⁷³

69 3194 Sayılı İmar Kanunu'nun EK 2. Maddesi.

70 İzmir Port, "Adalet Hz. İsa'ya Baba Adını Sordu" 30 Haziran 2013.

71 Avrupa Konseyi, Venedik Komisyonu, Görüş No. 535 / 2009 15 Mart 2010.

72 Agos, "Süryani Mor Kuryakos Kilisesi Yenilendi", 11 Şubat 2013.

73 Cihan Haber Ajansı, "Giresun'da Tarihi Kaya Kilise Gün Yüzüne Çıkarıldı", 7 Haziran 2013.

Ayrıca, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gayrimüslim vatandaşların kullandığı ibadet yerlerinin onarılmasına devam edilmiştir. Öte yandan, restore edilen tüm ibadet yerleri amaçlarına uygun olarak kullanılmamaktadır. Diyarbakır'da bulunan Ermeni Protestan Surp Pirgiç Kilisesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edildikten sonra Sur Kaymakınlığı'na kiraya verilerek kadınlara el becerileri eğitimi verilen bir merkeze dönüştürülmüştür.⁷⁴ Oysa, Diyarbakır'da ve Türkiye'nin diğer illerinde yaşayan Ermeni Protestan bireyler ve grupların, başlangıçta bu grupların kullanmasından hareketle onarımına başlanan ibadet yerlerinden faydalanabilmesi inanç özgürlüğünün korunmasında önemli bir adım olacaktır. Benzer şekilde, izlemenin yapıldığı dönemde, Gaziantep Sinagogu Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiş ancak Musevi cemaatinin kullanımına tahsis edilmek yerine, kültür merkezi olarak kullanılmak üzere Gaziantep Üniversitesi'ne verilmiştir.⁷⁵

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mazbata kapsamına alınan vakıfların ilgili dinî cemaatlere iade edilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenleme yapılmaya kadar, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen ibadet yerleri ilgili cemaatlerin kullanımına tahsis edilmelidir.

6.1.3 Din veya İnançlar Açısından Özel Öne Sahip Dinlenme veya Kutlama Günleri

"İbadet etme hakkı... bayram ve özel dinlenme günlerinin kutlanmasını da içerir."⁷⁶ Türkiye'de resmi tatil uygulanan dinî bayramlar Müslümanlar açısından öneme sahip Ramazan ve Kurban bayramlarıdır.⁷⁷ Aleviler için önemli olan Aşure Günü, Hıdırellez Bayramı ve Gadir Hum Bayramı, Hristiyanların kutladığı Noel ve Paskalya, Museviler için özel öneme sahip Roşaşana gibi dinî bayramlar inananların din veya inançlarıyla ilgili çeşitli etkinliklere katılarak din veya inançlarının gerekliliklerini yerine getirme haklarını kullandıkları özel zamanlardır.

Bu günler, genellikle, inanan kişilerin diğer inananlarla birlikte biraraya gelip ibadet ettikleri ve çeşitli törenleri ve dinsel gelenekleri yerine getirdikleri günlerdir ve birey ve grup kimliğinin oluşumu ve gelişimi açısından da önem taşımaktadır. Özellikle, inancın yeni kuşaklara aktarımı açısından sahip oldukları yaşamsal önem azımsanamaz.

Okullarda sınav ve etkinliklerin tarihleriyle ilgili düzenlemeler yapılırken bu günlerin dikkate alınmaması, çocukların ve gençlerin kendi dinlerine ait bayram ve özel günlere katılmasını zorlaştırmaktadır. Aynı şekilde, iş hayatında da, bireylerinkendi dinlerine ait özel günlerde izin kullanamamaları dualara, törenlere ve kutlamalara katılamamalarıyla sonuçlanmaktadır. Aynı şekilde cezaevlerinde de sadece yasalarla belirlenen dinî bayramlarda ailelerle açık görüşe izin verilmektedir.

74 Radikal, "Orası Kilisemiz, Halı Kursu Değil" 28 Aralık 2012.

75 Şalom, Gaziantep Sinagogu Kültür Merkezi Olacak, 09.04.2013

76 İHK, 22 Sayılı Genel Yorum, para. 4.

77 2429 Sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, 17.03.1981, R.G. Sayı 17284, 19.3.1981.

Bireylerin kendi inançlarına ait özel günlerde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için okullarda, iş yerlerinde ve cezaevlerinde gerekli düzenlemelerin yapılması ve tedbirlerin alınması bu hakkın etkin bir şekilde korunmasını sağlamaya yönelik önemli bir adım olacaktır.

6.2 Öğretim Yapmak Yoluyla Dinini veya İnancını Açıklama Hakkı

6.2.1 Dinini Yayma Hakkı

Din veya inanç özgürlüğü, uygulama ve öğretimde dinini açıklama ve yayma hakkını da içerir.⁷⁸

Türkiye’de bireylerin tek başlarına veya bir araya gelerek dinlerini yaymak için çeşitli faaliyetlerde bulunmaları yasak değildir. Aksine, Türk Ceza Kanunu’nun 115. Maddesi’nin 1. Fıkrası inancın yayılmasını engellemeye yönelik eylemlerin cezalandırılacağına yönelik şu ifadeler yer verir: “Cebir veya tehdit kullanarak, bir kimseyi dinî, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya veya değiştirmeye zorlayan ya da bunları açıklamaktan, yaymaktan men eden kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”⁷⁹

İzlemenin yapıldığı dönemde gerçekleşen en az iki olayda, dinlerini yaymak isteyen bireylerin saldırıya uğradığı, saldırganlara ilişkin kovuşturma başlatılmadığı ve mağdur olan bireylere korunma sağlanmadığı görülmüştür. Diyarbakır Kilisesi inançlarıyla ilgili sıkça sorulan sorulara cevap vermek ve inançlarını tanıtmak amacıyla şehir merkezinde 12 Nisan 2013’te bir stand açmıştır. Ancak çevredeki vatandaşların standı ve standın başındaki kişilere saldırı girişiminde bulunmaları nedeniyle stand kaldırılmıştır.⁸⁰ Daha sonra benzer bir etkinlik gerçekleştirmek için Diyarbakır Valiliği’nden bu kez koruma talebinde bulunan kilise din görevlisinin talebinin reddedilmiş, bu durum kilise üyelerinin inançlarını yaymak amacıyla yapmak istedikleri bu etkinlikten vazgeçmeleriyle sonuçlanmıştır.

Samsun’daki Agape Kilisesi binası önünde açılan standı çevredeki vatandaşlar tarafından saldırıda bulunmuş ve üzerindeki İncil’ler yırtılmıştır.⁸¹ Konuyla ilgili soruşturma başlatılmamış ve kiliseye koruma tahsisi edilmemiştir.

Bireylerin tek başlarına veya toplu halde inançlarını yaymak için yapacakları faaliyetler ister kamu görevlilerinin isterse üçüncü şahısların müdahalesine maruz kalsın, bu hakkı koruma yükümlülüğü devlete aittir.

78 AİHM, *Kokkinakis Yunanistan*, Başvuru No. 14307/88, 25 Mayıs 1993, para. 31.

79 Vurgu bize ait.

80 A.G. ile e-posta yazışması, 28.05.2013.

81 Sat7Turk, “Samsun Agape Kilisesi’ne Saldırı” 5 Mayıs 2013.

İster kamu görevlileri isterse üçüncü şahıslar tarafından olsun, bir inancı yayma faaliyetlerine karşı gerçekleştirilen engellemeler hakkında etkin soruşturma yapılmalı bu tür girişimlerin cezasız kalmasına son verilmelidir.

Dini yayma özgürlüğünün güvence altına alınması için başta kolluk kuvvetleri olmak üzere tüm kamu görevlileri eğitilmelidir.

Dini yayma hakkının sadece çoğunluk dinlerine mensup bireylerin değil, azınlık inançlarına mensup bireylerin de hakkı olduğu konusunda farkındalık yaratılmalıdır.

6.2.2 Din Eğitim ve Öğretimi Verecek Okullar Açma Hakkı

Din veya inancın öğretim aracılığıyla açıklanması düşünce, din veya inanç özgürlüğünün temel unsurlarından biridir.⁸² Bu hak farklı biçimlerde kullanılabilir. En yaygın kullanım biçimleri din veya inanç gruplarının kendi din görevlilerini yetiştirmek için kurdukları eğitim kurumları ve kendi gruplarına mensup bireyleri eğitmek amacıyla açtıkları kurslar ve eğitim programlarıdır.

Anayasa'nın 24. Maddesi din veya inancı eğitim veya öğretim yoluyla açıklama hakkını açık bir şekilde korumamaktadır. Bunun yerine, söz konusu hüküm din eğitim ve öğretimi konusunda, "din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır" şeklinde bir ifade içerir. Din eğitim ve öğretimi yapan kurumlar devlet tarafından açılabilir. 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 3. Maddesi uyarınca, "din eğitimi-öğretimi yapan kurumların aynı veya benzeri özel öğretim kurumları açılmaz."⁸³ Dolayısıyla devlet, hem din eğitimi-öğretimi yapan kurumların açılması, hem de okullardaki din eğitimi ve öğretimine ilişkin zorunlu ve seçmeli dersleri belirleme konusunda tekel konumundadır.⁸⁴

Öte yandan, izlemenin yapıldığı dönemde Türk Ceza Kanunu'nda yer alan ve kanuna aykırı olarak eğitim kurumu açanlara ve buralarda öğretmenlik yapanlara hapis cezası öngören 263. Maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.⁸⁵ Söz konusu madde izinsiz Kur'an kurslarının kapatılması ve burada öğretmenlik yapanların cezalandırılması için temel oluşturmakta idi. Bu değişiklik, dini öğretim kurumları açılması konusunda bir düzenleme yapılmamasına karşılık devletin verdiği eğitim dışında çeşitli biçimlerde dini eğitim veren kişilerin cezalandırılmasının yasal dayanağını ortadan kaldırmaktadır.

Yukarıda kısaca ifade edilen yasal kısıtlamalar nedeniyle Türkiye'de hiçbir dini grup din eğitim veya öğretimi verebilecek özel öğretim kurumları açamamaktadır. Bu durum tüm inanç gruplarının kendi istekleri doğrultusunda din görevlileri yetiştirememeleri ve kendi

82 İHK, 22 Sayılı Genel Yorumu, para. 4.

83 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 8 Şubat 2007

84 AYM, E 2012/65, K 2012/128, 20 Eylül 2012, R.G. 18.04.2013-28622.

85 Söz konusu madde 17.04.2013 tarihli 6460 sayılı Kanun'un 13. Maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır, R.G. No. 28633, 30.04.2013.

toplumları için örgün eğitim kurumları açamamalarıyla sonuçlanmaktadır. Bu hak önündeki kısıtlamalar Türkiye'deki pek çok farklı din veya inanç grubunun kimliklerini ve varlıklarını sürdürebilmelerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Halen kapalı olan Heybeliada Ruhban Okulu, uzun bir süredir, din görevlisi yetiştirmek amacıyla okul açma hakkı konusunda bir sembol haline gelmiştir. Kamu görevlilerinin okulun açılmasına yönelik çalışmalara ilişkin açıklamalarına karşın okul kapalı olmaya devam etmektedir. Öte yandan, Ermeni Patrikhanesi'nin, din görevlisi yetiştirmek amacıyla Yüksek Öğrenim Kurumu çatısı altında bir eğitim kurumu açılmasına yönelik talebi altı yıldır karşılık görememiştir. Yüksek Öğrenim Kurumu'nda İslâm dışındaki herhangi bir inançla ilgili ilahiyat öğretimi verecek bir fakültenin açılmasına yönelik bir çalışmanın olup olmadığı hakkında bilgi edinmek amacıyla yaptığımız başvuruya, bu konuda herhangi bir çalışma olmadığı yanıtı verilmiştir.⁸⁶

Türkiye'de din görevlisi yetiştirmek amacıyla eğitim kurumu açma yetkisi Türkiye'de sadece devlete ait olduğu ve devlet de sadece İslâm dinine ait öğretim kurumları açtığı için, diğer dinlere mensup bireyler çoğunlukla yurt dışındaki öğretim kurumlarında eğitim almak zorunda kalmaktadır. İslâm dini çerçevesinde devlet okullarında verilen öğretimden farklı bir teolojik yaklaşımla kendi okullarını açmak isteyen Müslüman gruplar da mevcuttur ve bunlar da kendi okullarını açamamaktadır.

İzlemenin yapıldığı dönemde, Anayasa Mahkemesi'nin kamuoyunda "4+4+4" adıyla bilinen 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un Anayasa'ya uygunluğunu ele aldığı davada, laiklik ilkesiyle ilgili olarak Türkiye'de inanç özgürlüğünü etkileyecek yeni bir yorum benimsemiştir.⁸⁷ Özgürlükçü laiklik olarak tanımlanan bu yorum, uygulaması açısından hayal kırıklığı yaratmıştır. Nitekim, söz konusu kararlar Anayasa Mahkemesi devletin din eğitimi ve öğretimi konusunda tek karar verici olduğunun altını çizmiş ve bundan ötürü devlet olarak din eğitimi sağlama konusunda bir pozitif yükümlülüğe sahip olduğunu belirterek devletin din eğitim ve öğretimi alanındaki etkinliğini pekiştirmiştir. Oysa inanç özgürlüğüne ilişkin pozitif yükümlülük, din veya inancı öğretim yoluyla açıklamanın önündeki engellerin kaldırılmasını gerektirir.

İzlemenin yapıldığı dönemde din veya inanç grubu temsilcileriyle yaptığımız görüşmelerde, Türkiye'de din görevlisi yetiştirecek kurumların kurulabilmesinin yolunun açılmasının gerekli olduğu dile getirilmiştir. Yurtdışında öğretimin pahalı olması, dil sorunu nedeniyle katılımın sınırlı olması ve yurtdışına giden bireylerin geri dönmelerinin zaman zaman mümkün olmaması, tekrar tekrar vurgulanan olumsuzluklar olarak not edilmiştir.

Din görevlisi yetiştirmeye yönelik eğitimin devlet üniversiteleri ve özel öğretim kurumları bünyesinde gerçekleştirilmesi, bu eğitimin kamu kaynakları veya özel kaynaklarla

⁸⁶ Bilgi Edinme Başvurusuna aldığımız cevap, 12.02.2013.

⁸⁷ *Supra* not 83.

yapılması konusunda farklı inanç grupları arasında ve grupların kendi içinde farklı görüşler bulunmaktadır.

Din veya inancın eğitim ve öğretim aracılığıyla açıklanması hakkına ilişkin olarak bütüncül bir yaklaşım sergilenebilmesi, tüm inanç gruplarına kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek din görevlileri yetiştirme hakkının tanınması ve her inanç grubunun kendi din görevlilerini yetiştirmek üzere eğitim kurumları açabilmelerine olanak sağlanması için yasa ve yönetmeliklerde gerekli değişiklikler yapılmalıdır.

Siyaset yapıcıların, din görevlisi yetiştirme amacıyla kurulacak kurumların kamu kaynaklarıyla finanse edilip edilmemesi veya bu finansmanın sağlanması için devlet ve özel sektör arasında yapılacak işbirliğinin biçimleri hakkında insan hakları standartlarıyla uyumlu formüller geliştirmesi ve bu konuda oluşturulacak diyalog için ilgili taraflarla fikir alışverişinde bulunması yerinde olacaktır.

6.3 Uygulama Yoluyla İnancını Açıklama Hakkı

6.3.1 Dinî Semboller ve/veya Giyisiler

Kamu görevlilerinin din veya inançlarını uygulamada açıklama haklarına yönelik sınırlamalar devam etmektedir. Kısıtlamaların temel yasal dayanağı Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik'in 5. Maddesinde yer alan ve özellikle kadınlar için başın açık olması, erkekler için ise sakal tıraşı olunması gerektiği yönündeki düzenlemedir.⁸⁸

İzlemenin yapıldığı dönemde kamu kuruluşlarında özellikle başörtüsünün kullanılmasına serbestlik getirilmesi için çeşitli kampanyalar başlatılmıştır. Ancak kamu görevlilerinin kıyafeti konusunda henüz yeni bir düzenleme yapılmamıştır.

Bu dönemde Danıştay 8. Dairesi, kamu hizmeti yapsalar da serbest meslek icra ettikleri gerekçesiyle avukatların Anayasa'da belirtilen kamu görevlisi tanımına dahil edilemeyeceklerini belirtmiş ve avukatların "başları açık" görev yapacaklarına ilişkin Türkiye Barolar Birliği'nin meslek kurallarında yer alan düzenlemenin yürütmesini durdurmuştur.⁸⁹

2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'a bağlı olarak, hangi din veya mezhebe ait olursa olsun, dinî bir statü ya da makamı temsil eden kıyafetlerin giyilmesine kısıtlama getirilmektedir.⁹⁰ Bu kanuna göre, hiçbir dinden din görevlisi görevini ve/veya makamını temsil eden giysiler giyememektedir. Ancak Bakanlar Kurulu kararıyla, belirli dinî grupların herbirinin bir temsilcisine olmak üzere, kamuya açık alanlarda makamları temsil

⁸⁸ Bakanlar Kurulu Kararı No. 16/7/1982-82/5105, *Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik*, R.G. 25.10.1982/17849.

⁸⁹ NTVMSNBC, "Danıştay'dan başörtülü avukata vize", 24.01.2013.

⁹⁰ Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair 2596 Sayılı Kanun, 3 Aralık 1934, Madde 1.

eden giysiler giyme izni verilmektedir.⁹¹ AİHS'nin 9. Maddesi bir dinsel inancın emrettiği şekilde davranma hakkını her zaman garanti altına almasa da,⁹² söz konusu kuralların bireylerin din veya inançlarını uygulama (giysi) ile açıklama haklarını da gözetecek şekilde yeniden düzenlenmesi yerinde bir adım olacaktır. Kısıtlama kriterleri ancak kişinin dinsel statü veya makam ifade eden giyisini dinini zorla kabul ettirmek ve/veya çıkar sağlamak amacıyla kullandığı durumlarda uygulanabilir.

Gerek bireylerin herkeşe kamu görevlilerinin dini sembolleri ve/veya giyisileri kullanma hakkı ancak yasalarla ve demokratik toplumda gerekli olduğu takdirde, insan hakları sözleşmelerinde belirlenen kısıtlama ölçütlerine riayet edilerek sınırlanabilir. Kamu kuruluşlarında din veya inancın uygulama yoluyla açıklanması (başörtüsü, haç, kippa, sakal, namaz veya başka dualar gibi) bütüncül bir şekilde ele alınmalı ve kimse için ayrımcılıkla sonuçlanmamalıdır.

Dini sembol ve/veya giyisilerin kullanımına izin verildiği durumlarda devletin tarafsızlık ve çoğuculuğu güvence altına alma yükümlülüğü gözetilmelidir. Kimse yasal veya fiili olarak dinsel bir sembol veya giyisiyi kullanmaya veya kullanmamaya zorlanmamalıdır.

6.3.2 Dinî Uygulamalarda Geleneksel Olarak Kullanılan Dili Öğrenme ve Kullanma Hakkı

Din veya inancın uygulaması, söz konusu inanç grubunun ibadetlerinde geleneksel olarak konuşulan dili kullanma hakkını da içerir.⁹³ Bu durumda ibadet ve törenlerde kullanılan bu dilin öğrenilmesi ve kullanılabilmesi mümkün olmalıdır. İzlemenin yapıldığı dönemde özellikle Keldani Kadim Kilisesi'ne mensup bireylerin bu konuda mağduriyet yaşadığı görülmüştür. İbadetlerinde anadillerini kullanan bu grup için, dinî uygulamalarının devamlılığı ve kültürlerinin yeni kuşaklara aktarımı için yeni yetişen kuşakların bu dili öğrenmesi son derece önemlidir.

Hatırlanacağı gibi Beyoğlu'ndaki Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurarak Süryanice eğitim vermek için bir anaokulu açma talebinde bulunmuş ancak bu talep "azınlık olmadıkları" gerekçesiyle reddedilmişti.⁹⁴ Öte yandan, izlemenin yapıldığı dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nın Gökçeada'da bir Rum azınlık okulunun açılmasına izin vermesi iyi bir örnektir ve olumlu bir gelişme olarak not edilmelidir.⁹⁵

Bu iki başvuru arasındaki fark, Türkiye hükümetinin, Rum Ortodoks cemaatinin aksine Süryani cemaatini, Lozan Antlaşması'nda koruma altına alınan azınlık haklarına sahip bir grup

91 Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair 2596 Sayılı Kanun, 3 Aralık 1934, Madde 1.

92 AİHM, *Pichon ve Sajous Fransa*, Başvuru No. 49853/99, CEDH 2001-X

93 İHK, 22 Sayılı Genel Yorum, para. 4.

94 Agos, "Süryanilere anadilde eğitim reddi: "Azınlık değilsiniz yabancı dilde eğitim yapamazsınız"", 17 Ağustos 2012.

95 Radikal, "Gökçeada'ya Rum Okulu Müjdesi", 23.03.2012.

olarak tanınmamasından kaynaklanmaktadır. Oysa Lozan Antlaşması, herhangi bir ayırım yapmadan gayri Müslim azınlıklardan söz etmektedir.⁹⁶

Dinî tören ve ibadetlerde kullanılan dillerin öğretilmesi amacıyla eğitim kurumlarının açılabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Kamu görevlileri Lozan Antlaşması'ndaki gayri Müslim azınlıklar ifadesini, Müslüman olmayan tüm bireyler ve gruplar için uygulamalıdır.

Avrupa Konseyi Bölgesel veya Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı'nı imzalamalı ve yürürlüğe koymalıdır.

Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması içi Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalamalı ve yürürlüğe koymalıdır.

6.3.3 Din Görevlisi Atama Hakkı

Dinî toplulukların özerk varoluşları “demokratik bir toplumda çoğulculuk için vazgeçilmezdir ve bu nedenle AİHS'nin 9. Maddesinde sağladığı korumanın özünde yer alır” ve “ bir topluluğun yaşama biçimine dair örgütlenme 9. Madde tarafından korunmadığı zaman, bireyin din veya inanç özgürlüğünün diğer tüm unsurları kırılğan hale gelir”.⁹⁷

AİHM birçok davada dinî liderlerin dinî topluluklara üye olan bireyler için önemini ve topluluk yaşamına katılımın AİHS'nin 9. Maddesi tarafından korunan bireyin dinini açıklaması özgürlüğü kapsamında olduğunu not etmiştir. AİHM'e göre inananların din veya inanç özgürlüğü, toplumsal yapılarının örgütlenme biçimi konusunda “keyfi devlet müdahalesine maruz kalmamalarına” bağlıdır.⁹⁸

Buna ek olarak, “din veya inancın uygulaması ve öğretimi özgürlüğü, toplulukların kendi dinî liderlerini ve dinlerini öğretecek kişileri seçme hakkını da içerir”.⁹⁹

Türkiye'de din görevlisi atamaya yönelik kısıtlamaların kimi yasalardan kaynaklanırken, kimi de yasal bir dayanağı olmayan uygulamalara dayanmaktadır.

Din Görevlisi Atamaya Yönelik Kısıtlamalar

İzlemenin yapıldığı dönemde, din görevlisi atama konusunda farklı dinî gruplara yönelik farklı yasa ve uygulamaların sürdüğü gözlemlenmiştir. Türkiye'deki bütün camilerin din

96 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız Baskın Oran, xx

97 AİHM, Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church ve Diğerleri Bulgaristan, Başvuru No. 412/03 ve 35677/04, 22 Ocak 2009.

98 *Ibid.*

99 İHK, 22 Sayılı Genel Yorum 22, para. 4.

görevlileri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanmaktadır. Bazı gayrimüslim grupların -Rum Ortodoks, Ermeni Apostolik, Musevi- en üst düzeydeki dinî liderlerinin atanması aşamasında ise çeşitli müdahaleler olmaktadır. Bu müdahaleler yasal bir dayanaktan ziyade gelenek halini almış uygulamalardan kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, Alevi, Protestan, Yehova'nın Şahidi gibi yerel grupların dini liderlerinin atanmasına pratikte herhangi bir müdahale söz konusu değildir.

Bazı din veya inanç grupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan din görevlileri veya öğretmenlerinden hizmet almaktadır. Başta Türkiye'de din görevlisi yetiştirilememesi olmak üzere bunun pek çok farklı nedeni vardır. Örneğin, bazı dinî gruplar Türkiye dışında yaşayan dindâşlarının oluşturduğu gruplarla bağlara sahiptirler ve Türkiye'de din görevlisi olarak görevlendirmek üzere bu gruplardan kişileri tercih edebilirler ya da Türkiye'de yabancılara yönelik ibadet yerleri için atanacak Türkiye vatandaşı olmayan din görevlilerine ihtiyaç olabilir.

Son zamanlarda, yabancı din görevlilerinin çalışma izni alma konusunda sorunlar yaşadıkları gözlenmektedir.

Burada sorun, görünüşte, yabancı din görevlisi statüsü veya çalışma izni için net ve erişilebilir bir kriter ve prosedürün bulunmamasıdır. Diyarbakır Protestan Kilisesi'nde vaizlik yapan J.M. adlı kişinin Türkiye'de kalış vizesi yenilenmediği gibi, sınır dışı edildiği ve Diyarbakır Kilisesi Derneği'ne de ceza kesildiği rapor edilmiştir.¹⁰⁰ Söz konusu olayda din görevlisi vizesi almak için başvurmak amacıyla nasıl bir yol izleneceğini öğrenmek için defalarca başvuru yapıldığı halde Dışişleri Bakanlığı'ndan cevap alınamamıştır. Yabancı din görevlilerinin çalışma izni İçişleri Bakanlığı'nca verilmektedir.¹⁰¹ Ancak Türkiye'de Türk vatandaşlarına ait din kurumlarında yabancı bir din görevlisinin görevlendirilmesi hakkında herhangi bir mevzuat bulunmamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan ve Türkiye'de ikâmet eden yabancıların ibadet yerlerinde görev yapan yabancı din görevlilerine çalışma izni verilmesinde de sorunlar yaşandığı izlemenin yapıldığı dönemde yapılan görüşmelerde öğrenilmiştir.

Rum Ortodoks Kilisesi Genel Meclisi'nde görev alacak rahiplerin Türk vatandaşı olması gerekliliği kamu görevlileri tarafından ifade edilmiş,¹⁰² hatta Türkiye'de cemaati ve dolayısıyla din görevlilerinin sayısı azalan Rum Ortodoks Kilisesi mensupları arasında

100 Diyarbakır Protestan Kilisesi temsilcisiyle e-mail iletişimi, ve Agos, "Diyarbakır'da Rahibe Şok Sınırdışı", 22.02.2013.

101 İzleme döneminde yaptığımız bilgi edinme başvurusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nda aldığımız bilgiye göre, "Uygulama Yönetmeliğimizin 54. Maddesinde "Türkiye'de bulunan büyükelçilik veya konsolosluklar bünyesinde faaliyet gösteren okullardaki yabancı öğretmenlere, Türkiye'de yabancı ülkelerin kültür kurumlarındaki görevlilerine, din kurumlarında görevlendirilecek din görevlilerine, çalışmak üzere ikamet izinleri İçişleri Bakanlığınca verilir. Bu konulardaki izin başvuruları Dışişleri Bakanlığı kanalı ile yapılır" denilmektedir, 16.08.2013.

102 Haziran 2007'de Danıştay Patrikhane'nin seçimlerine katılacak bireylerin hepsinin Türk vatandaşı olması ve seçimler sırasında Türkiye'de çalışıyor olması gerektiğine hükmetmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olmayanların vatandaşlık için başvurabilecekleri açıklaması yapılmıştır.¹⁰³ Oysa Genel Meclis üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaları gerekliliğinin yasal bir dayanağının olmadığı görülmektedir.

Din veya inanç grupları din görevlisi seçme ve atama süreçlerinde özgürdür. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ve yabancılar, uluslararası hukuk çerçevesinde din veya inanç özgürlüklerini, dinî topluluklarının hayatına katılarak kullanma konusunda eşit muamele görmelidir. Bu hakların “ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlâkın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla” sınırlanabileceği unutulmamalıdır.

Gerek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanlara ait dinî kurumlarda gerekse Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait dinî kurumlarında görevlendirilecek yabancı uyruklu din görevlileri için, uluslararası hukukla uyumlu, açık, erişilebilir ve öngörülebilir bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

Dini Ünvanların Kullanılmasına Yönelik Sınırlamalar

Dinî ünvanlar özünde inanç gruplarının kendi içişlerinin bir parçasıdır ve aslında yasal bir konu değildir. Din veya inanç özgürlüğü, dinî grupların kendi din adalarını atayabilmesi gibi konularda belirli bir özyönetim hakkını da içerir. Din görevlilerinin kullandığı ünvanlar da bu bu içişleri dahilinde değerlendirilmelidir.

677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ve Türbedarlıklarla Bazı Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'a göre “ şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi ünvan ve sıfatların istimaliyle bu ünvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası” yasaklanmıştır.¹⁰⁴

Söz konusu madde günümüzde kullanılan birçok ünvanı yasaklamış olduğu halde, madde temel alınarak kovuşturmayaya uğramış bireylerin sayısı çok azdır. İçtihad, bu ünvanların çıkar sağlamak amacıyla kullanılmasının yasak olduğu şeklinde gelişmiştir.

Sadece belirli dini ünvanları yasaklayan ve aslında gerekliliğini yitirdiği düşünülerek uygulanmayan bu hükmün kaldırılması Türkiye'nin insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu bir adım olacaktır.

Öte yandan, başka dinî ünvanlarla ilgili yasal düzenlemeler olmasa da bazı ünvanların kullanılmasına idari uyarılarla müdahalede bulunulmuştur. Rum Ortodoks Patriği'nin

103 Hürriyet, “Ekümenik Sıfatı Rahatsız Etmiyor”, 15.05.2010.

104 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ve Türbedarlıklarla Bazı Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, 30.11.1925, Madde 1.

“ekümenik” sıfatını kullanmasını kısıtlayan, Ermeni Apostolik Patriğini’nin Türkiye Ermenileri Patriği ünvanını kullanmaya zorlayan herhangi bir yasal hüküm bulunmamaktadır. Kamu görevlilerinin Rum Ortodoks Patriği’nin “ekümenik” ünvanını kullanmasını engellemeleri, Hahambaşı’nın ünvanının “Türkiye Hahambaşı” yerine “Türkiye Yahudileri Hahambaşı” olarak değiştirilmesi uyarıları, din özgürlüğü hakkına müdahale oluşturmaktadır.

Din veya inanç grupları din görevlilerinin kullanacağı ünvanlar konusunda işçilerinde insan hakları standartları çerçevesinde özgür olmalıdır. Din veya inanç özgürlüğü hakkı bakımından bu anlamdaki yasal veya fiili engeller kaldırılmalıdır.

6.3.4 Kişinin Din veya İnançına Uygun bir Şekilde Defin Hakkı ve Mezarlıklar

Türkiye’de mezarlıklarla ilgili hizmetler büyükşehir belediyeleri ve köy yönetimlerinin faaliyet alanına girmektedir.¹⁰⁵ Mezarlıklar konusunda, bireylerin inanç özgürlüğüyle ilgili en az iki mesele ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi farklı inanç gruplarına mensup bireylerin farklı alanlarda mezarlık taleplerinin karşılanması, ikincisi ise bireylerin defin işlemlerinin inançlarına uygun bir şekilde yapılmasıdır.

Yargıtay’a göre belediyelerin, “mezarlık hizmetinin yalnız Müslüman vatandaşlara hasredilmesine imkân yoktur. Belediyeler, Türk uyruklu gayrimüslim vatandaşlar için de mezarlık alanı tesis etmek ve bunu sürekli bir hizmet kılmakla mükelleftirler. Bu nedenle, [örneğin] Ortodoks mezarlıklarının kontrolü Rum Ortodoks cemaatine değil, belediyeye aittir.”¹⁰⁶ Oysa, Lozan Barış Antlaşmasının 42. Maddesi’nin üçüncü fıkrasında; “Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir” denilmektedir.¹⁰⁷

İzlemenin yapıldığı dönemde İstanbul Protestan Vakfı’nın mezarlık talebine karşılık Büyükşehir Belediyesi tarafından mezarlık tahsisi yapılmamıştır.¹⁰⁸

Mezarlık tahsisi işi, din veya inanç özgürlüğü hakkı ve devletin tarafsızlık ve çoğulculuğu gözetme yükümlülükleri esaslarına göre yapılmalıdır.

Türkiye’de cenazeler yakılamaz ancak bir kişinin kendisinin veya birinci dereceden yakınının yurtdışından getirilecek külleri Türkiye’de uygun bir mezarlıkta muhafaza edilir.¹⁰⁹ Bu durum, yakılarak gömülmek veya küllerinin muhafaza edilmesini isteyen çeşitli bireylerin ölümlerinden sonra cenazelerinin ne yapılacağına dair kişisel tasarruflarının önünde bir engel oluşturmaktadır. Bireyler ölümlerinden sonra bedenlerinin nasıl bir uygulamaya tabi

105 5216 Sayılı Büyük Şehir Belediyesi Kanunu, Madde 7.

106 Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu 16.11.1968 T. E. 1968/6 K. 1968/14.

107 Anayasa Mahkemesi 27.12.2002 T. E. 2002/146 K. 2002/201- RG: 11 Aralık 2003 – 25313. Ayrıca, Kadastro Kanununun 16/A maddesine göre genel mezarlıkların belediye adına tescil edilmesi gerekir. (Yargıtay 16. HD 6.2.2003 T. E. 2003/323 K. 2003/251)”

108 İstanbul Protestan Vakfı temsilcisi ile görüşme, 24 Haziran 2013.

109 Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik, Madde 38 (1).

tutulacağını kendi tercihleriyle belirleme özgürlüğüne sahip olmalıdır ve bu hakları ancak demokratik toplumlarda gerekli görülen objektif nedenlerle kısıtlanabilir.

6.3.5 Örgütlenme Özgürlüğü

AIHM içtihadı din veya inanç özgürlüğünün sadece bireysel değil, aynı zamanda kolektif bir hak olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁰ Bu bağlamda, AIHM birçok kez, 9. Maddenin örgütlenme özgürlüğünü koruyan 11. Madde ile birlikte yorumlanması gerektiğinin altını çizmiştir:

Ayrıca, dinî topluluklar, geleneksel olarak organize olmuş yapılar biçiminde varlıklarını sürdürdükleri için 9. Maddenin, dinî bir topluluk olarak örgütlenme hakkını devletin haksız müdahalelerine karşı koruyan 11. Madde ışığında yorumlanması şarttır. Bu şekilde görüldüğünde, inananların, bireylerin dinlerini başkalarıyla birlikte topluluk olarak açıklamayı da içeren din özgürlüğü hakkının devlet müdahalesi olmadan özgürce yaşabilmeleri beklentisini de içerir. Gerçekten de, dinî toplulukların özerk varlıkları demokratik bir toplumda çoğulculuk için vazgeçilmezdir ve bu nedenle, 9. Maddenin sağladığı korumanın özünde yer alan bir meseledir.

Ek olarak, kişinin dinini, özellikle kolektif boyutuyla açıklamasının bir yolu, topluluğun mensuplarının ve fiziki varlıklarının hukuki olarak korunmasından geçer. Bu nedenle 9. Maddenin sadece 11. Madde ışığında değil, aynı zamanda 6. Madde [adil yargılama] ışığında da değerlendirilmesi gerekir.¹¹¹

Sonuç olarak, inanç gruplarının din veya inançlarını istedikleri takdirde, kendi tercihleri doğrultusunda, birlikte açıklama haklarını mümkün hale getirecek yasal düzenlemelerin yapılması gereklidir.

Nitekim, Birleşmiş Milletler Din Özgürlüğü Özel Raportörü bu konuda devletlerin sorumluluğunun altını çizmektedir:

Böylesi [tüzel kişilik hakkında] bir idari karar, merhamete dayalıymış gibi anlaşılmalıdır. Uluslararası hukuk uyarınca, devletler, din veya inanç özgürlüğü de dahil olmak üzere, insan haklarının tam anlamıyla kullanılabilmesi için aktif bir rol almak zorundadır. Tüzel kişilik kazanmakla ilgilenen tüm din veya inanç gruplarına yasal ve fiili olarak erişilebilir olan yasal seçenekleri sağlamayan devletler, din veya inanç özgürlüğü hakkından doğan yükümlülüklerini yerine getirmemiş olacaklardır.¹¹²

Türkiye’de bunu mümkün kılacak bir yasal düzenleme bulunmadığı için, inanç grupları, inanç grubu olarak tüzel kişilik kazanamamaktadır. Avrupa Konseyi Vendik Komisyonu’nun

110 AIHM, *Hasan ve Chaush Bulgaristan*, Başvuru No. 30985/96 26 Ekim 2000.

111 AIHM, *Bessarabiya Metropolit Kilisesi Moldova*, Başvuru No. 45701/9913, Aralık 2001.

112 BM Din Özgürlüğü Özel Raportörü Raporu, A/HRC/19/60, 22 Aralık 2011, para. 43.

Türkiye’de gayrimüslim inanç gruplarının tüzel kişilik sorunu üzerine yaptığı inceleme sonucunda yayınlamış olduğu tavsiye kararı hâlâ güncelliğini korumaktadır:

Venedik Komisyonu Türkiye yetkililerini reform sürecini devam ettirmeye ve tüm gayri Müslim dinî toplulukların tüzel kişilik kazanmasını mümkün kılacak yasal düzenlemeyi yapmaya teşvik eder. Avrupa’da bununla ilgili pekçok model mevcuttur ve Türkiye yetkilileri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’yle tam olarak uyumlu olduğu sürece, ülkeleri için en uygun olduğunu düşündükleri modeli dikkate almakta özgürdür. Bu yasa çıkana kadar, vakıflar ve derneklerle ilgili yasalar da dahil olmak üzere, mevcut kurallar, dinî toplulukların tüzel kişiliğe sahip olmadığı gerçeğinden hareketle, din özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları minimize edecek şekilde yorumlanmalıdır.¹¹³

Bu durum, tüm inanç grupları için geçerlidir.

İzlemenin yapıldığı dönemde İzmir’de bulunan Santa Maria Kilisesi, tüzel kişiliği olmadığı ve mülkleri üzerindeki hakkını kanıtlayamadığı için kilise çevresindeki mülkleri Hazine’ye devredilmiştir.¹¹⁴

Ek olarak, Rum Ortodoks Patrikhanesi, Ermeni Apostolik Patrikliği gibi dinî kurumlar herhangi bir tüzel kişiliği bulunmadığı için, bu kurumların din veya inanç özgürlüğü, adil yargılama ve mülkiyet hakkı da dahil olmak üzere temel insan haklarını etkin bir şekilde kullanmaları önündeki kısıtlamalar izlemenin yapıldığı dönemde de devam etmiştir.

Din veya inanç gruplarının bazı faaliyetleri gerçekleştirebilmek için kullanabilecekleri kurumsal modeller vakıf ve derneklerdir. Öncelikle, her iki yapı da inanç gruplarının doğaları ve geleneksel olarak yaptıkları faaliyetler dikkate alınarak oluşturulmuş yapılar değildir. Her iki yapı da, bu inanç gruplarına, grup olarak, tüzel kişilik kazandırmaz. Gerek vakıf yapısı, gerekse dernek yapısı bu anlamda önemli kısıtlamalar içermektedir.

Benzer şekilde, bazı inanç gruplarının üst kurumları için de farklı bir tüzel kişilik yapısı oluşturulma ihtiyacı devam etmektedir. Örneğin, Ermeni Apostolik Patrikhanesi, Rum Ortodoks Patrikhanesi, Türkiye Musevileri Hahambaşılığı gibi dini temsil ve üst kurumları ne vakıf ne de dernek yapılarını kullanabilir.

Tüm inanç gruplarının ve bunların üst kurumlarının tüzel kişilik kazanabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Bunlara ek olarak, izlemenin yapıldığı dönemde, agnostik ve ateist bireyler ve grup temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, bu gruplar dernek veya vakıf olarak örgütlenmekten kaçındıklarını ifade etmişlerdir. Nitekim, Türkiye’de agnostik veya ateistlerin dernek veya

113 *Supra* not 70.

114 *Supra* not 69.

vakıf biçiminde örgütlü bir yapısı bulunmamaktadır. Bunun temel nedenleri, bir taraftan kamu görevlilerinin idari engellemeler çıkaracağı endişesi, diğer taraftan da, bir dernek veya vakıf kurduklarında görünürlüklerinin artacak olması sebebiyle hedef haline gelecekleri kaygısıdır. Yasal bir engel olmamasına karşın inançsız birey ve grupların örgütlenme özgürlüklerini etkin bir şekilde kullanamamaları mağduriyetle sonuçlanmaktadır.

Ateistler de dahil olmak üzere, tüm inanç gruplarının örgütlenme haklarını etkin bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli tüm tedbirler alınmalıdır.

Bu tür inanç gruplarına toplumun tüm kesimleri tarafından saygı gösterilmesi için düşünce ve inanç özgürlüğü konusunda farkındalık yaratılmalı ve başta kamu görevlilerinin yaklaşımı olmak üzere ateistlere yönelik olumsuz ve karalayıcı söylemlerden kaçınılmalıdır.

İnanç Gruplarının Tüzel Kişilik Kazanma Hakkı¹¹⁵

Tüzel Kişilik Kazanma Hakkı İnanç grubu olarak tüzel kişilik kazanma hakkı, dernek veya vakıf olarak örgütlenme şeklindeki formüllerden farklı olarak, inanç grubu olarak kendine özgü bir tüzel kişiliğe sahip olma hakkını içerir. Tüzel kişilik kazanma hakkı "mümkün kılıcı" bir haktır. "İnanç topluluğu" diye adlandırılabilir bu tüzel kişilik biçimi, inanç gruplarına, din veya inançlarını açıklama haklarını grup olarak gerçekleştirme olanağı verir. Bunu yaparken inanç topluluğu hak ve yetki sahibi olur ve gerek aktiviteleri gerekse varlıkları yasal koruma altına alınır. Örneğin, bir inanç grubu ibadet yeri için bir arazi veya mülk satın aldığı anda, bu ibadet yeri bir vakıf veya derneğin değil, doğrudan inanç topluluğunun mülkiyetinde olacaktır. Avrupa'da farklı ülkelerde inanç gruplarının, tüzel kişilik elde etmesi için çeşitli formüller geliştirilmiştir. Bunlar genel olarak dört kategoride toplanabilir:

- *Ana akım veya çoğunluk dini için için devlet kilisesi, diğer inanç grupları için farklı kurallar geçerlidir (BK ve bazı İskandinav ülkeleri).*
- *En köklü veya en büyük nüfusa sahip ve bazıları kamu görevleri üstlenmiş olan dinî gruplar için kamu tüzel kişiliği, diğer gruplar içinse başka tüzel kişilik yapıları mevcuttur (Alman geleneğine yakın ülkelerde uygulanır).*
- *Tüm dinî gruplar için inanç grubu olarak tüzel kişilik kazanma mümkün hale getirilmiştir.*
- *Sadece dernek ve vakıfların kurulmasının mümkün olduğu durumlarda, dinî gruplar için özel bir tüzel kişilik yapısı mevcut değildir. Örneğin İngiltere'de devlet kilisesi statüsüne sahip olmayan inanç gruplarını hayır kurumları kurma olanağına sahiptir. Hayır kurumu tüzel kişilik imkânı sağlamasa da, bazı ayrıcalıklar ve faydalar sağlamaktadır ve Büyük Britanya sistemi içinde dinî grupların uygulamada duyacakları ihtiyaçları karşılamaktadır.*

Avrupa'da birçok ülkede dinî topluluklar için özel bir tüzel kişilik statüsü mevcuttur. Ulusal mevzuatta oluşturulan bu yapılar din veya inanç gruplarının özelliklerini, yapılarını, faaliyetlerini ve işleyiş biçimlerini dikkate alarak oluşturulmaktadır. Bunlar vakıf veya dernek yapılarından farklı bir hukuki statüdür. Örneğin, Norveç'te, Norveç Kilisesi devlet kilisesi statüsüyle devlet idaresinin bir parçası iken, diğer dinî topluluklar için özel bir tüzük vardır. Diğer dinî topluluklar edindikleri bu özel tüzel kişilikle devlet kilisesiyle benzer haklara, ayrıcalıklara ve finansmana sahip olabilirler.

115 Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, Görüş No. 535 / 2009 15 Mart 2010 belgesi temel alınarak hazırlanmıştır.

7. SAVUNMASIZ DURUMDA OLAN BİREYLERİN DURUMLARI

7.1 Çocuğun Din veya İnanç Özgürlüğü

AİHS'nin 9. Maddesi yetişkinler için olduğu gibi çocuklar için de geçerlidir. Buna ek olarak, AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi eğitim hakkını güvence altına alırken din veya inanç özgürlüğünü de destekler:

Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.

Ancak Türkiye AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesine bir Yorum Beyanı ekleyerek bu maddenin ancak Öğretim Birliği Kanunu ilkeleriyle uyumlu olacak şekilde yorumlanacağını belirtmiştir.¹¹⁶

Türkiye'nin AİSH'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi'ne ilişkin çekincesi kaldırılmalıdır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, 14. Maddesiyle çocukların düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkını korur:

1. Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler.

2. Taraf Devletler, anne babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine saygı gösterirler.

Çocuğun düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkı uluslararası hukukta güvence altına alınmıştır.

Türkiye'de çocuğun din veya inanç özgürlüğü daha çok anne baba veya yasal vasilerin hakları çerçevesinde ele alınmaktadır. Oysa çocuk gelişen kapasitesiyle bağdaşır bir biçimde yetişkinliğe adım atmadan önce inanç özgürlüğü konusunda, kendi kararlarını alma hakkına sahiptir.

BM Çocuk Hakları Komitesi 12 Sayılı Genel Yorumu'nda yer alan çocuk katılımı ilkeleri Türkiye bağlamında din ve eğitim alanında dikkate alınmalı ve hayata geçirilmelidir.

116 Avrupa Konseyi Sözleşme Ofisi Kayıtları.

Bu anlamda özellikle okullarda Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında seçmeli dersler havuzuna eklenen Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dinî Bilgiler (İslâm) ve Kuran-ı Kerim dersleri, çocukların din veya inanç özgürlüğüyle ilgili bazı önemli meseleler ortaya çıkarmaktadır.

Eğitim Reformu Girişimi 2012 yılında, örgün eğitimde seçmeli din eğitimiyle ilgili olarak "din eğitimi dersini seçmek istemeyen öğrenciler, aile, öğretmen, akran baskısı ile karşılaşabilir, inançlarını ya da inançsızlıklarını açıklamak ya da gizlemek zorunda kalabilirler" şeklindeki sakıncaya dikkat çekmiştir.¹¹⁷

Nitekim, 2012-2013 öğretim yılında seçmeli din dersleriyle ilgili olarak seçimin tam anlamıyla isteğe bağlı olmasına gölge düşüren bazı uygulamalar dikkat çekmektedir. Bazı okullarda din derslerinin veliler ve öğrenciler yerine ya doğrudan okul yönetimi tarafından seçildiği veya diğer seçmeli dersler için öğretmen bulunmadığı için öğrencilerin seçmeli din derslerini almak zorunda kaldıkları rapor edilmiştir. Bu tür zorlamaların şikayet konusu olmamasının nedeni velilerin çocuklarına dikkat çekerek damgalanmalarından çekinmeleridir. Bu

117 Eğitim Reformu Girişimi, *Eğitim İzleme Raporu 2011*, Sabancı Üniversitesi , 111.

çekincelerin kökeninde olası şikayetlerin çocukların öğretmen, okul yönetimi ve akranları tarafından ötekileştirilmesi sonucu doğuracağına ilişkin bir endişe yattığı gözlenmektedir.

Diyarbakır'da Hristiyan bir aileye mensup lise öğrencisi olan ve Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Derslerinden muaf olan bir öğrenci, okulunda yeterli seçmeli ders açılmadığı için seçmeli din dersini seçme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır.¹¹⁸ Okulda yeterli seçmeli ders açılmamasının nedeninin tüm öğrencilerin seçmeli din dersini seçmiş olmaları ve diğer seçmeli dersler için gerekli olan 10 kişilik mevcudun sağlanamaması olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin okula şikayeti sonuç vermeyince Milli Eğitim Bakanlığı'na yapılan başvuru üzerine okul yılının ikinci yarısında okul öğrenci için sadece bu öğrencinin katıldığı özel bir dersi seçmeli ders olarak eklemiştir.¹¹⁹

Seçmeli din derslerinin gerçekten seçmeli olması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Bu bağlamda, Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmen olmaması nedeniyle seçmeli derslerin açılmamasının önüne geçmek amacıyla yayınladığı genelge önemlidir.¹²⁰ Ancak uygulamanın izlenmesi gereklidir.

Okulların hiçbir zaman öğrenci ve veliler yerine seçmeli ders seçimi yapmadıklarından emin olunması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Zorlamalar karşısında velilerin başvurabilecekleri bağımsız ve gizliliğin mümkün olacağı etkili bir araştırma mekanizması kurulmalıdır.

Lise öğrencilerinin gelişen kapasiteleriyle bağdaşır bir şekilde seçmeli din dersi seçimini velilerden ayrı olarak bağımsız kararları sonucu yapması çocuğun düşünce, din veya inanç özgürlüğüne saygı için önemli bir adım olacaktır.

Öğrencilerin büyük bir kısmının seçmeli din derslerini seçmeleri ve bu nedenle başka seçmeli ders açılmaması nedeniyle hiçbir öğrencinin din derslerini seçmek zorunda kalmaması için, seçmeli ders açılması için en az 10 öğrencinin seçme zorunluluğu kuralı yeniden gözden geçirilmelidir.

İkinci öne çıkan konu ise öğrencilerin din veya inançlarını uygulama ile açıklama haklarıyla ilgilidir. Seçmeli din dersleriyle ilgili olarak 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında okullarda farklı uygulamaların söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Milli Eğitim Bakanı tarafından yapılan açıklamaya göre öğrenciler seçmeli din derslerinde başörtüsü takmakta serbest olacaklardır.¹²¹

118 A.G. ile e-posta yazışması, Mart 2013.

119 *Ibid.*

120 Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü'nün Seçmeli Dersler Konulu, 43769797/1325231 Sayılı Yazısı 11.06.2013.

121 NTVMSNBC, "4+4+4'te Merak Edilen Sorular", 06.06.2012.

Öğretmenlerle yaptığımız görüşmelerden çıkarttığımız sonuca göre, öğrencilerin başörtüsü takma veya abdest almakla ilgili kararlarında okul ve/veya öğretmenin önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Seçmeli din dersleri isteğe bağlı olarak seçilmiş olsa bile, bu sınıfta öğrencinin ve ebeveyninin din veya inanç özgürlüğüne saygı gösterilmesi yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz.

Sınıf ortamında, çocuğun din veya inancını uygulama yoluyla açıklama özgürlüğü, inancını açıklamama özgürlüğü ve herhangi bir dinsel uygulamaya zorlanmama özgürlüğüyle ebeveynlerin çocuklarını kendi inançları doğrultusunda yetiştirme haklarına saygı duyulması için sınıfta dikkat edilmesi gereken konularla ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okul yönetimleri ve öğretmenler için yol gösterici ilkeler kılavuzu hazırlanmalıdır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle ilgili olarak yukarıdaki değerlendirmeye ek olarak, iki noktanın belirtilmesi önemlidir. Birincisi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, her ne kadar içeriğinde değişiklikler yapılmış olsa da, halen “din eğitimi” ve “dinler hakkında eğitim” unsurlarını birlikte barındırmaktadır. İzlemenin yapıldığı dönemde ulusal içtihat, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin din veya vicdan özgürlüğüne aykırılığı konusunda çelişkili kararlar vermiştir. Samsun 1. İdare Mahkemesi Alevi bir ailenin açtığı dava üzerine kızları E. S. N.’nin zorunlu din dersinden muaf tutulmasına karar verirken, zorunlu din dersinin AİHS ve AİHM kararlarına ve din ve vicdan hürriyetine aykırı olduğunu vurgulayarak “Din dersi zorunlu olamaz” hükmüne varmıştır.¹²² Öte yandan, aynı kararı ele alan Danıştay 8. Dairesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatının “din dersi” niteliği taşımadığına hükmederek yerel mahkeme kararını bozmuştur.¹²³

Bu nedenle, ders programında İslâm bağlamında çoğulculuğun benimsenmesi açısından önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, “ders halen çocuğun düşünce, din ve inanç özgürlüğü ile ebeveynlerin çocuklarını kendi dinsel ve felsefi görüşleri doğrultusunda yetiştirme haklarının gereklerini yerine getirememektedir.”¹²⁴

İkincisi, muafiyet uygulamasının çocuğun inanç özgürlüğünü ihlal etmeyecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekliliğidir. Muafiyet hakkını kullanan Hıristiyan ve Yehova Şahidi aileler, özellikle devlet okullarında, çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden muaf olma hakkını kullandıkları için zaman zaman dışlandıklarını ifade etmektedirler. Yine, çocuklarına dikkat çekmemek için şikayet etmekten çekindikleri görülmektedir. Ayrıca, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” derslerinden muaf olan öğrenciler için alternatif dersler sunulmamaktadır.¹²⁵ Bu nedenle öğrencinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini almaması sonucunda karnesinde “muaf” ibaresine yer verileceği için ayrımcılığa uğrama riskine maruz kalmaktadırlar.

122 T24, Alevi aile dava açtı, mahkeme ‘din dersi zorunlu olamaz’ dedi, 16.02.2013

123 Bugün, Danıştay’dan Emsal Din Dersi Kararı, 4.07.2013.

124 Eğitim Reformu Girişimi, Eğitim İzleme Raporu 2011, Sabancı Üniversitesi Yayınları, s. 114.

125 AİHM, Grezelak Polonya, Başvuru No. 7710/02, 15 June 2010.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi mevcut içeriğiyle din eğitimi olma özelliğine sahip olduğu için zorunlu bir ders olmaktan çıkarılmalıdır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi zorunlu bir ders olmaya devam edecek ise, tüm inanç ve dünya görüşlerini objektif ve çoğulculuk esasında ele alan TOLEDO yol gösterici ilkeleriyle uyumlu bir ders olma niteliğine kavuşturulmalıdır.

Muafiyet hakkının, isteğe bağlı olarak, inancını açıklamak zorunda bırakılmadan, okulda uygun bir yerde kullanılması için gerekli şartlar sağlanmalıdır. Okullarda bulunan kütüphane bunun için uygun bir yer olabilir.

Okul programlarına, öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi yerine alabilecekleri, inanç özgürlüğünü ihlal etmeyecek alternatif dersler eklenmelidir.

7.2 Özgürlüğü Kısıtlanmış Bireylerin Din veya İnanç Özgürlüğü

AİHS'nin 9. Maddesi özgürlüğü kısıtlanmış bireylerin düşünce, din veya inanç özgürlüğünü de korur. Buna ek olarak, Birleşmiş Milletler Mahpusların İslahı için Asgari Standart Kurallar,¹²⁶ bağlayıcı olmasa da infaz kurumları ve gözaltında tutulan bireyler için yol gösterici ilkeler içermektedir. Buna göre, din veya inanç temelli ayrımcılık yapılamaz ve mahpusların mensubu oldukları dinsel inançlara ve ahlâki ilkelere saygı gösterilmesi zorunludur.¹²⁷ Buna ek olarak, din görevlisi atanması, uygun zamanlarda mahpusların din görevlileriyle başbaşa görüşmesine izin verilmesi, din görevlisiyle görüşme talebinin reddedilmemesi, bu kişilere şartlar el verdiği ölçüde dinlerinin gereklerini yerine getirmeleri için gerekli şartların sağlanması ve dinsel kitapları bulundurmalarının sağlanması yoluyla dinsel ihtiyaçlarının karşılanmasına izin verilir.¹²⁸

Bilindiği kadarıyla, din görevlisiyle görüşmelere izin verilmesi konusu son derece sınırlı bir bakış açısıyla gerçekleştirilmektedir. Hatırlanacağı gibi 2012 yılında Kandıra 1 No'lu F Tipi Cezaevi'nde kalan bir Alevi'nin din görevlisi sıfatıyla bir Alevi dedesi ile görüşme talebi, önce cezaevinin kendi görüşü, daha sonra ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşü temel alınarak reddedilmiştir.¹²⁹ İzlemenin yapıldığı dönemde bu uygulama devam etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla ancak Bakırköy Kapalı Kadın ve Çocuk Kapalı Cezaevi'nde Hristiyan mahpusların din görevlileriyle görüşmelerine izin verilmektedir.

126 Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından 31 Temmuz 1957 tarihli ve 663C (XXIV) sayılı ile 13 Mayıs 1977 tarihli ve 2076 (LXII) sayılı Kararlarıyla onaylanmıştır.

127 *Ibid.* Madde 6.

128 *Ibid.* Madde. 41.

129 Radikal, "Alevi Tutuklunun Dede İsteğine F Tipi Engeli", 7 Ocak 2012.

Avrupa Konseyi, bunlara ek olarak mahpusların, bir din ya da inancın gereklerini yerine getirmeye, dinî hizmetlere ya da toplantılara katılmaya, dinî etkinliklerde yer almaya ya da herhangi bir dinin ya da inancın temsilcileriyle görüşmeye zorlanamayacaklarını belirtir.¹³⁰

Ulusal mevzuata göre ise:

(1) Hükümlü, ceza infaz kurumunda, mensup bulunduğu dinin ibadetlerini, düzeni bozmayacak ve çalışmayı engellemeyecek biçimde serbestçe yerine getirebilir ve ibadette kullanılan eşyayı, dini yaşamı bakımından zorunlu olan kitap ve eserleri temin ve bulunduğu yerlerde muhafaza edebilir.

(2) Hükümlünün, mensup bulunduğu dinin görevlilerince ziyaret edilmesine ve onlarla iletişim kurmasına, kurum güvenliğini tehlikeye düşürmemek koşuluyla izin verilir.¹³¹

Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Din ve Ahlâki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik Protokolü ceza infaz kurumları ve eğitimevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklulara din hizmetleri, ahlâki gelişim ve manevi rehberlik sunmak suretiyle dinî ve ahlâki duygularını geliştirerek yeniden topluma kazandırılmaları sürecine katkıda bulunmaktadır.¹³² Bu amaçla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tam zamanlı olarak çalışacak personel ilgili müftülüklerce atanmaktadır. Bu hizmetin finansmanı ise kamu kaynaklarıyla, yani Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden karşılanmaktadır. Ceza ve tevkif evleri, Din ve Ahlâk Bilgisi Derslerinin işlenmesi için dersane olarak uygun bir yer tahsis etmek, protokol çerçevesinde görevlendirilen personele çalışma odası temin etmek ve bu personelin kuruma gelen dinî kitapları gözden geçirmesini sağlamakla yükümlüdür.¹³³ Başka herhangi bir dinle ilgili olarak benzer bir program mevcut değildir. Aksine, başka din görevlilerinin benzer programlar yürütmesi için kamu finansmanı sağlanması bir yana, mahpusların dileyeceği din görevlileriyle görüşme özgürlükleri de kısıtlanmaktadır.

İzlemenin yapıldığı dönemde yürürlüğe giren Hükümlü ve Tutukluların Ödüllendirilmesi Hakkında Yönetmeliğe göre "iş, eğitim ve öğretim faaliyetlerine geçerli mazeret dışında sürekli katılarak üstün başarı göstermek" ödüllendirilebilecek tutum ve davranışlardandır.¹³⁴ Buna göre, söz konusu eğitim faaliyetleri arasında, Din ve Ahlâk Bilgisi Dersi de yer almaktadır ve mahpusların ödüllendirilmesi için geçerli mazeretleri olmadığı durumlarda bu derse katılmaları öngörülmektedir. Oysa din eğitimi içerikli dersler, diğer derslerden farklı olarak din veya inanç hakkıyla ilgili sorunlara yol açabilmektedir. Mahpuslar hiçbir şekilde din eğitimine veya dinî etkinliklere katılma konusunda zorlanmamalıdır. Söz konusu yönetmeliğin nasıl uygulanacağı izlenmelidir.

130 Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi,

Bakanlar Komitesi'nin üye devletlere Avrupa Cezaevi Kuralları hakkında (2006)2 nolu Tavsiye Kararı'na Ek.

131 Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında 5275 Sayılı Kanun, Madde 70.

132 Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Din ve Ahlâki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik Protokolü, 10 Şubat 2011.

133 *Ibid.*

134 Madde 8(3)

Tutuklu ve hükümlülerin düşünce, din veya inanç özgürlüğüne saygı çerçevesinde, diledikleri din görevlileriyle görüşmelerine, herhangi bir ayrımcılık yapılmadan izin verilmelidir.

Cezaevlerinde ibadet yerine ilişkin tesis ve benzeri düzenlemeler sadece Sünni Müslümanla'ın ihtiyaçları dikkate alınarak değil, tüm inanç grupları ve inançsızlar dikkate alınarak planlanmalıdır.

Tutuklu ve mahpuslara din veya inanç özgürlüğüne ilişkin hakları anlatılmalı ve etkili şikayet mekanizmaları oluşturulmalı, sivil toplumun müdahil olması için gerekli mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Hiçbir tutuklu veya mahpusun kendisini dinî etkinlik veya derslere katılmaya zorlanmış hissetmesine neden olacak bir düzenleme yapılmamalıdır. Bu amaçla dinî etkinlik veya din derslerine katılım ödüllendirme programına dahil olmamalı veya bu etkinlikler veya dersler yerine din veya inanç özgürlüğüyle uyumlu alternatif etkinlik veya dersler program kapsamına alınmalıdır.

Mahpus ve tutukluların dinî ve ahlâki gelişimlerinde devletin üstlendiği rol, düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkına ilişkin yükümlülükleri ve gözetmekle sorumlu olduğu çoğulculuk ve tarafsızlık ilkeleriyle uyumlu olacak şekilde yeniden gözden geçirilip düzenlenmelidir.

8. KESİŞİM NOKTASI Düşünce, Din veya İnanç Özgürlüğü ve Mülkiyet Hakkı

Mülkiyet hakkı AİHS'nin 1 No.'lu Protokolü'nün 1. Maddesi ile korunan bir haktır. Söz konusu inanç gruplarına ait veya inanç gruplarının inançlarıyla ilgili etkinliklerin *aracı* olan taşınmazların mülkiyeti olduğunda, mülkiyet hakkı inanç özgürlüğüyle doğrudan ilişkilidir ve bu özgürlüğü etkileyecek sonuçlar doğuracaktır. Bunun en açık örnek, ibadet edilen bir binanın mülkiyet hakkının ihlal edilmesinin inancını ibadet yoluyla açıklama hakkıyla ilgili mağduriyetle sonuçlanacak olmasıdır. Dolayısıyla bu tür taşınmazlara yönelik müdahalelerin inanç özgürlüğünü etkilemesi kaçınılmazdır ve iki hakkın izlenmesi gereken bir kesişim noktasını oluşturur.

Mor Gabriyel Manastırı'nın Arazileri

Mor Gabriyel Manastırı Vakfı'nın yargı kararlarıyla ellerinden alınan 276 dönümlük manastır arazileri sorunu izleme yapılan dönemde de sürmüştür. Manastır arazileriyle ilgili olarak Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun Kadastro Kanunu'nun 14. Maddesi'ni dikkate alarak Kasım 2012'de verdiği ret kararıyla,¹³⁵ iç hukuk yollarını tüketen Vakfın AİHM'de dava süreci başlamıştır.¹³⁶

Buna ek olarak, Mor Gabriyel Manastırı'nın duvarlarının üçte ikisinin orman alanında olduğu iddiasıyla ilgili olarak Yayvantepe ve Eğlence köy muhtarları tarafından Vakıf yöneticilerine karşı orman işgali suçlamasıyla açılan davayla ilgili olarak da Manastır bir mağduriyet yaşamaktadır.

*Kadastro Kanunu'nun 100 dönümden fazla taşınmaz mala zilliyet yoluyla sahip olamama kuralını getiren 14. Maddesi'nin değiştirilmesi yerinde bir adım olacaktır.*¹³⁷

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 7. ve 11. Maddeleri inanç gruplarının uzun yıllar boyunca bağ sahibi oldukları inanç ve kültür varlıklarının kamulaştırılmasına olanak vermek yerine, inanç gruplarıyla bağları korunarak yaşatılmasına olanak tanıyacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Cemaat Vakıflarına Taşınmaz İadesi

Cemaat vakıflarına mülk iadesini sağlayacak olan Vakıflar Kanunu'nun Geçici 11. Maddesi temelinde cemaat vakıfları tarafından yapılan başvuruların incelenmesi ve sonuçlandırılması incelenen dönemde de devam etmiştir.¹³⁸ Başvurulara ilişkin olarak 23 Ocak 2012 ile 29 Mayıs

135 Milliyet, "Mor Gabriyel'e Ret", 16 Kasım 2012.

136 Mor Gabriyel Manastırı Vakfı temsilcisiyle e-posta yazışması Eylül 2013.

137 3402 Sayılı ve 21 Haziran 1987 tarihli Kadastro Kanunu'nun 14. Maddesi.

138 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu'na Geçici 11. Madde 27.08.2011 eklenmiştir.

2013 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından 200'ün üzerine onay kararına karşın 800'ün üzerinde ret kararı alınmıştır.¹³⁹

Ret kararlarının sayısının çok fazla olmasının temel nedeninin başvuru konusu olan taşınmazların niteliklerinin, VGM tarafından Geçici 11. Madde'nin belirlediği dar kapsamın dışında kalabilecek şekilde yorumlanan koşullara sahip olmaları olabileceği anlaşılmaktadır. Yüksek sayıda ret kararı, cemaat vakıflarının 1936 Beyanname'sinde bildirmedikleri fakat kendilerine ait olan ve bağlarını çeşitli delillerle ortaya koyabildikleri taşınmazların iadesini mümkün kılacak yeni bir yasal düzenlemenin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Hangi inanç grubundan olursa olsun, inanç gruplarının zaman içinde gerek kamulaştırma gerekse başka şekillerde kaybetmiş oldukları taşınmazlarının, iadesini sağlayacak etkili yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Mor Gabriyel Manastırı, Mardin

139 Cemaat Vakıfları Temsilcisi Laki Vingas ile görüşme, Eylül 2013.

9. KESİŞİM NOKTASI Düşünce, Din veya İnanç Özgürlüğü ve İfade Özgürlüğü

Düşünce, din veya inanç özgürlüğü ve ifade özgürlüğü birbirini destekleyen ve tamamlayan iki önemli insan hakkıdır. Öte yandan, her iki hakkın da kesin olmayan sınırlanabilir unsurları mevcuttur; din veya inancın açıklanması ve ifade özgürlüğü ancak belirli koşullar altında sınırlanabilir.

Ayrıca, uluslararası hukuk, devletlerin herhangi bir din veya inanca mensup bireylere yönelik nefret söylemini yasaklamasına izin verir, hatta bunu gerekli görür. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 22. Maddesine göre, "ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulması [nefret söylemi] yasalarla yasaklanır".

Bununla birlikte bir dine veya dinsel simgelere hakaret ile o dine bağlı bireylere karşı nefretin birbirinden net bir şekilde ayrılması gerek ifade özgürlüğünün gerekse inanç özgürlüğünün korunması için büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de ifade özgürlüğü ve din veya inanç özgürlüğü anayasal güvence altındadır.¹⁴⁰ Din veya inanç özgürlüğü ve ifade özgürlüğünün kesişim noktasında yer alan önemli bir hüküm Türk Ceza Kanunu'nun 216(3) Maddesidir. İzlemenin yapıldığı dönemde söz konusu hüküm temel alan kovuşturma ve yargılamalar devam etmiştir.

TCK 216 (3) Maddesi'ni ihlal ettikleri gerekçesiyle Nişan Sevanyan 13,5 ay hapis cezasına,¹⁴¹ Fazıl Say ise 10 ay hapis cezasına çarptırılmıştır.¹⁴² Bunlara ek olarak, karikatürist Bahadır Baruter ve Metis Yayınları tarafından yayınlanmış olan İllallah Ajandası ile ilgili yargılama süreçleri devam etmektedir.¹⁴³ Bu yargılamalarda mahkemelerin 6352 Sayılı Kanun'un Geçici 1. Maddesine göre davayı erteledikleri görülmektedir.¹⁴⁴ Sanıklar ise beraat talebinde bulunmaktadır ve bunun için yargılama yapılması gereklidir. Ateist internet sitelerine yönelik sınırlamalar da sürmektedir. Oysa her iki hapis cezası ve sürmekte olan kovuşturmalar internet ortamının sunduğu özgürlük alanının kısıtlanması sonucunu doğurmaktadır.

140 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde 25(2) ve 26 ile Madde 24.

141 "Sevan Nişanyan'a Hapis Cezası", Hürriyet, 22.05.2013.

142 "Fazıl Say'a 10 Ay Hapis", Hürriyet, 15.04.2013.

143 Metis Yayınları temsilcisi ile e-posta yazışması, Eylül 2013.

144 02 Temmuz 2012 tarihli 6352 sayılı "Yargı Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Basın Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertenilmesi Hakkında Kanun"a göre "Dava ve Cezaların Ertenilmesi" başlıklı Geçici Madde 1'sinde; 31.12.2011 tarihine kadar basın ve yayın yoluyla ya da sair düşünce ve kanaat açıklama yöntemleriyle işlenmiş olup temel şekli itibarıyla adli para cezası ya da üst sınırı beş yıldan fazla olmayan hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kovuşturma evresinde kovuşturmanın ertelenmesine karar verileceği hakkında bir düzenleme bulunmaktadır.

Uluslararası hukuk belirli durumlarda ifade özgürlüğünün sınırlanmasını öngörse de, dinî duyguların korunması amacıyla cezai yaptırımlar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de dahil olmak üzere Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmeleriyle uyumlu değildir. Söz konusu davalar ve bunları izleyen mahkeme süreçleri ve cezalar ateistler başta olmak üzere özellikle dine karşı eleştirel bir duruşu benimseyenlerin düşünce ve ifade özgürlüğüne önemli bir engel oluşturmaktadır.

Ek olarak, çoğunluk inancına yönelik eleştirilere dikkat edilirken, daha küçük dini gruplara yönelik karalayıcı ve aşağılayıcı söylemlerin çoğu zaman fark edilmediğini de not etmek gerekir.

Bireylerin, başkalarının veya devletlerin gücendirici, şok edici veya rahatsız edici bulacağı yorum yapma, görüşlerini paylaşma ve tartışmalara katılma hakları vardır.¹⁴⁵ Dinle ilgili ifadeler de bu hak kapsamı içinde yer alır.

Din veya inançlarla ilgili tartışmaların saygı çerçevesinde yapılması gerektiği konusunda genellikle bir uzlaşma sağlamak kolaydır. Ancak zor olan, söz konusu saygının çerçevesinin nasıl çizileceği konusunda bir anlaşmaya varmaktır. Dinlere saygının yasalarla belirlenmesi, genellikle dinî gruplar içindeki azınlıkların veya dine karşı eleştirel duruşa sahip olanların muhalif seslerinin kamusal alanda susturulmasına yol açmaktadır.

Türk Ceza Kanunu 216 (3), MSHS 20 (2) hükmü, AİHS Madde 9 ve Madde 10 ile uyumlu olacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Şiddet ve ayrımcılığa kışkırtmayan ifadelere karşı cezai yaptırımlar uygulanmamalıdır.

Mahkemeler AİHM içtihadını Türk Ceza Kanunu'nun 216 (3) Maddesi ile birlikte uygularken seçmeci değil, sistematik yorum yapmalıdır.

Bu noktada Birleşmiş Milletler Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü'nün tavsiyesi Türkiye için geçerlidir:

"Devletler, din değiştirmeyi, dine hakareti ve dini yaymayı yasaklayan ceza hükümlerini kaldırmalıdır. Çünkü bu hükümler dinî veya inanç azınlıklarının din veya inanç özgürlüklerini tam anlamıyla kullanmalarına engel olabilir."¹⁴⁶

145 AİHM, *Handyside BK*, Başvuru No. 5493/72, 1976.

146 BM Dini veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü Raporu, BM Dokümanı A/HRC/22/51, 24.12.2012.

Dine veya Dine Göre Önemli Figürlere Hakaretle ilgili AİHM İçtihadı

Avrupa'da çoğu ülkede dine hakareti yasaklayan kanunlar kaldırılmıştır veya kullanılmamaktadır. Öte yandan, dine hakaret yasağının olduğu ülkelerde söz konusu yasağın insan haklarını korumaya yardımcı olmak yerine, insan hakları ihlallerine yol açtığı görülmektedir.¹⁴⁷

AİHM devletlerin dine hakaret yasalarını uygulamalarına izin verse de, ele aldığı başvurularda ifade özgürlüğünün sınırlanmasına ilişkin testi uygulamaktadır. *Otto Preminger Institut-Avusturya* davası, Roma Katolik Kilisesi'nin başvurusu üzerine Avusturya kamu görevlilerinin bir filme el koymasıyla ilgilidir. Film, Hristiyanlık inancında göre önemli figürler olan Tanrı'yı aklını kaybetmiş yaşlı bir adam, Bakire Meryem'i şehvet uyandırıcı bir kadın ve İsa Mesih'i aklını yitirmiş biri olarak resmetmekteydi. Başvuruyu ilk olarak ele alan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK) kararında, filmin içeriğine yönelik bir uyarıyla filmin gece geç vakitte ancak bilet alarak seyredilecek izleyicilere gösterileceğini dikkate almıştır.¹⁴⁸ Filmden ötürü gücenebilecek kişilerin ve çocukların rastlantı eseri filmi görme riskleri olmadığını not etmiştir. AİHM ise farklı bir duruş sergileyerek din veya inanç özgürlüğü üzerine odaklanmıştır. AİHM, bir yandan, inananların "dinî inançlarının başkaları tarafından reddedilmesini ve hatta dinlerine karşı düşmanlık içeren doktrinlerin yayılmasını hoşgörmeli ve kabul etmelidir" derken diğer yandan, devletlerin dinleri sert saldırılara karşı koruma konusunda haklı sayılabileceğini ve hatta bunu yapmak zorunda bile kalabileceklerine hükmetmiştir:

*... dinî inançlar ve doktrinlere karşı çıkış veya bunların reddedilme biçimleri devletin sorumluluk alanına girebilir, devletin özellikle de (din veya inanç özgürlüğü) hakkının huzur içinde kullanılmasını güvence altına alma sorumluluğu vardır.*¹⁴⁹

Sonuç olarak AİHM, Avusturya yetkililerinin, filme el konulmasını, başkalarının haklarını korumak için "demokratik bir toplumda gerekli" bir önlem olarak görebileceklerine hükmetmiştir. AİHM *Wingrove-Birleşik Krallık* kararında da benzer bir duruş sergilemiştir.¹⁵⁰ Dava konusu olan filmde, Hristiyanlık inancı için önemli figürlerin erotik yansımalar içeren hareketlerine yer verilmekteydi. Filmin cinsel ve dinsel görüntüleri birbirine karıştırması nedeniyle dine hakareti yasaklayan hükümlere aykırı olması gerekçesiyle filmin tüm izleyiciler için yasaklanmasının ifade özgürlüğüne aykırı olduğunu savunan Wingrove, dine hakaret yasalarının Avrupa'daki ifade özgürlüğü düşüncesiyle çatıştığını ileri sürmüştür.

147 Freedom House Raporu, *Policing Belief- The Impact of Blasphemy Laws on Human Rights*, Ekim 2010.

148 AİHK, *Otto Preminger Institut Avusturya*, Başvuru No. 13470/87, 07.04.21993.

149 AİHM, *Otto Preminger Institut Avusturya*, Başvuru No. 13470/87, 20.09.1994.

150 AİHM, *Wingrove Birleşik Krallık*, Başvuru No. 17419/90, 25.11.1996.

AlHM ise, bu savı reddederek, dine hakaret yasakları konusunda Avrupa ülkelerinde farklı uygulamalar olduğuna dikkat çekmiştir. Burada AlHM'nin öne çıkardığı ilke "takdir sınırı"dır. AlHM, devletlerin dine hakarete karşı yasal önlemler alıp almama konusunda belirli bir "takdir sınırı" olduğunu söylerken, "dine hakaret" kavramının açık uçlu olması ve dine hakaret olduğu ileri sürülen materyale karşı önlem görüntüsü altında, ifade özgürlüğüne keyfi ve aşırı müdahale riskine karşı uyarmıştır.

Öte yandan, kamu görevlilerinin dine hakarete karşı önlem almamalarına ilişkin başvurular Avrupa Konseyi mekanizmalarında pek başarılı olmamıştır. *Choudhury-Birleşik Krallık* davasında başvurucu, Salman Rüşdi'nin ve İslâmı gücendirdiğini düşündüğü Şeytan Ayetleri kitabının yayıncısının kovuşturulması gerekliliğini ileri sürdüğü halde davası haklı görülmemiştir.¹⁵¹

AlHK'e göre din veya inanç özgürlüğü, tek başına veya bir grup bireyin hassasiyetlerini, yazarak veya yayınlayarak gücendirenlere karşı herhangi bir biçimde bir süreç başlatılmasını sağlama hakkını içermemektedir.¹⁵²

Bir gazetede Hristiyanlık inancının önemli figürleri olan İsa ve Meryem'i yüzlerinde gaz maskeleriyle resmedilmesini konu alan *Dubowska ve Skup-Polonya* davasında kamu görevlileri konuyu araştırmış olsa da söz konusu yayınlara ilgili herhangi bir tedbir almamıştı.¹⁵³ AlHK, *Otto Preminger Institut-Avusturya* davasından farklı olarak, söz konusu yayının kimsenin din veya inanç özgürlüğünü kullanmasını engellemediğini ve bu nedenle kovuşturulmama kararının, tek başına, başvuru sahiplerinin haklarının korunmaması sayılamayacağına karar vermiştir.

151 AlHK, *Choudhury Birleşik Krallık*, Başvuru No. 17439/90, 05.03.1991.

152 *Ibid.*

153 AlHK, *Dobowska & Skup Polonya*, Başvuru No. 33490/96; 34055/96, 18.04.1997

10. TAVSİYELER

Hükümete Yönelik Tavsiyeler

Ana akım inançlardan farklı inançlara sahip, inanç değiştiren veya hiçbir inanca bağlı olmayan bireylerin inanç özgürlüğüne saygıyı temel alan bir yaklaşımın geliştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Kimliklerdeki din hanesi kaldırılmalıdır.

Müslüman olmayanların kamu görevlisi olmasının önündeki fiili engeller kaldırılmalıdır. Bu çerçevede yıllar içinde meydana gelmiş olan adaletsizliğin onarılması için özel önlemler alınmalıdır.

Askerlik hizmeti konusunda vicdani ret hakkını tanıyacak ve düzenleyecek mevzuatı oluşturmalıdır. Bu mevzuat, alternatif hizmet seçeneğini sağlamalı ve alternatif hizmet seçimi cezai veya ayırıcı etkiler içermemelidir.

Vicdani ret açıklaması yapan bireylerin askerî mahkemelerde yargılanmasına son verilmelidir. Bunun yerine vicdani ret başvuruları için sivil bir mekanizma oluşturulmalıdır.

Askerlik Kanunu vicdani ret hakkının gereklilikleri dikkate alınarak gözden geçirilmeli ve değiştirilmelidir.

İbadet yeri tanımı Türkiye'deki çoğul dinsel yapıyı yansıtacak şekilde yeniden biçimlenmelidir.

Köy Kanunu'nun 2. Maddesindeki cami kelimesi ibadet yeri olarak değiştirilmelidir.

İbadet yeri statüsünün tanınmasına ilişkin kararlarda, devlet, herhangi bir dinin görüşünü dikkate almamak da dahil olmak üzere, tarafsızlık yükümlülüğüne riayet etmelidir.

Mülki amirlerin ibadet yerlerine ilişkin karar süreçleri herkes için açık, öngörülebilir ve erişilebilir olmalıdır.

Tüm inanç topluluklarının tüzel kişilik kazanmasını mümkün kılacak yasal düzenleme bir an önce yapılmalıdır. Bu yasal düzenleme gerçekleşene kadar da, inanç grupları ve ibadet yerleri arasındaki gerçek bağ dikkate alınarak, inanç gruplarının ibadet yerlerinin mülkiyetini kaybetmemeleri için gerekli önlemler alınmalıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mazbata kapsamına alınan vakıfların ilgili dinî cemaatlere iade edilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenleme yapılana kadar, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen ibadet yerleri ilgili cemaatlerin kullanımına tahsis edilmelidir.

İster kamu görevlileri isterse üçüncü şahıslar tarafından olsun, bir inancı yayma faaliyetlerine karşı gerçekleştirilen engellemeler hakkında etkin soruşturma yapılmalı bu tür girişimlerin cezasız kalmasına son verilmelidir.

Dini yayma özgürlüğünün güvence altına alınması için başta kolluk kuvvetleri olmak üzere tüm kamu görevlileri eğitilmelidir.

Dini yayma hakkının sadece çoğunluk dinlerine mensup bireylerin değil, azınlık inançlarına mensup bireylerin de hakkı olduğu konusunda farkındalık yaratılmalıdır.

Din veya inancın eğitim ve öğretim aracılığıyla açıklanması hakkına ilişkin olarak bütüncül bir yaklaşım sergilenebilmesi, tüm inanç gruplarına kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek din görevlileri yetiştirme hakkının tanınması ve her inanç grubunun kendi din görevlilerini yetiştirmek üzere eğitim kurumları açabilmelerine olanak sağlanması için yasa ve yönetmeliklerde gerekli değişiklikler yapılmalıdır.

Siyaset yapıcıların, din görevlisi yetiştirme amacıyla kurulacak kurumların kamu kaynaklarıyla finanse edilip edilmemesi veya bu finansmanın sağlanması için devlet ve özel sektör arasında yapılacak işbirliğinin biçimleri hakkında insan hakları standartlarıyla uyumlu formüller geliştirmesi ve bu konuda oluşturulacak diyalog için ilgili taraflarla fikir alışverişinde bulunması yerinde olacaktır.

Gerek bireylerin herkeşe kamu görevlilerinin dini sembolleri ve/veya giyisileri kullanma hakkı ancak yasalarla ve demokratik toplumda gerekli olduğu takdirde, insan hakları sözleşmelerinde belirlenen kısıtlama ölçütlerine riayet edilerek sınırlanabilir. Kamu kuruluşlarında din veya inancın uygulama yoluyla açıklanması (başörtüsü, haç, kippa, sakal, namaz veya başka dualar gibi) bütüncül bir şekilde ele alınmalı ve kimse için ayrımcılıkla sonuçlanmamalıdır.

Dini sembol ve/veya giyisilerin kullanımına izin verildiği durumlarda devletin tarafsızlık ve çoğuculuğu güvence altına alma yükümlülüğü gözetilmelidir. Kimse yasal veya fiili olarak dinsel bir sembol veya giyisiyi kullanmaya zorlanmamalıdır.

Dinî tören ve ibadetlerde kullanılan dillerin öğretilmesi amacıyla eğitim kurumlarının açılabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Kamu görevlileri Lozan Antlaşması'ndaki gayri Müslim azınlıklar ifadesini, Müslüman olmayan tüm bireyler ve gruplar için uygulamalıdır.

Avrupa Konseyi Bölgesel veya Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı'nı imzalamalı ve yürürlüğe koymalıdır.

Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması içi Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalamalı ve yürürlüğe koymalıdır.

Din veya inanç grupları din görevlisi seçme ve atama süreçlerinde özgürdür. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ve yabancılar, uluslararası hukuk çerçevesinde din veya inanç özgürlüklerini, dinî topluluklarının hayatına katılarak kullanma konusunda eşit muamele görmelidir. Bu hakların "ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlâkın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla" sınırlanabileceği unutulmamalıdır.

Gerek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanlara ait dinî kurumlarda gerekse Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait dinî kurumlarında görevlendirilecek yabancı uyruklu din görevlileri için, uluslararası hukukla uyumlu, açık, erişilebilir ve öngörülebilir bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

Din veya inanç grupları din görevlilerinin kullanacağı ünvanlar konusunda işçilerinde insan hakları standartları çerçevesinde özgür olmalıdır. Din veya inanç özgürlüğü hakkı bakımından bu anlamdaki yasal veya fiili engeller kaldırılmalıdır.

Tüm inanç gruplarının ve bunların üst kurumlarının tüzel kişilik kazanabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Ateistler de dahil olmak üzere, tüm inanç gruplarının örgütlenme haklarını etkin bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli tüm tedbirler alınmalıdır.

Bu tür inanç gruplarına toplumun tüm kesimleri tarafından saygı gösterilmesi için düşünce ve inanç özgürlüğü konusunda farkındalık yaratılmalı ve başta kamu görevlilerinin yaklaşımı olmak üzere ateistlere yönelik olumsuz ve karalayıcı söylemlerden kaçınılmalıdır.

Türkiye'nin AİSH'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi'ne ilişkin çekincesi kaldırılmalıdır.

Kadastro Kanunu'nun 100 dönümden fazla taşınmaz mala zilliyet yoluyla sahip olamama kuralını getiren 14. Maddesi'nin değiştirilmesi yerinde bir adım olacaktır.¹⁵⁴

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 7. ve 11. Maddeleri inanç gruplarının uzun yıllar boyunca bağ sahibi oldukları inanç ve kültür varlıklarının kamulaştırılmasına olanak vermek yerine, inanç gruplarıyla bağları korunarak yaşatılmasına olanak tanıyacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

154 3402 Sayılı ve 21 Haziran 1987 tarihli Kadastro Kanunu'nun 14. Maddesi.

Hangi inanç grubundan olursa olsun, inanç gruplarının zaman içinde gerek kamulaştırma gerekse başka şekillerde kaybetmiş oldukları taşınmazlarının, iadesini sağlayacak etkili yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Türk Ceza Kanunu 216 (3), MSHS 20 (2) hükmü, AİHS Madde 9 ve Madde 10 ile uyumlu olacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Şiddet ve ayrımcılığa kışkırtmayan ifadelere karşı cezai yaptırımlar uygulanmamalıdır.

Mahkemeler AİHM içtihadını Türk Ceza Kanunu'nun 216 (3) Maddesi ile birlikte uygularken seçmeci değil, sistematik yorum yapmalıdır.

Kamu görevlileri, özel güvenlik önlemlerine gerek kalmayacak şekilde, ibadet yerlerinin güvenliğini etkin bir şekilde sağlamak için gerekli önlemleri almalıdır.

İbadet yerlerine yönelik saldırılar etkin bir şekilde soruşturulmalı ve açıklığa kavuşturulmalıdır. Saldırıları cezasızlıkla sonuçlanmamalıdır.

BM Çocuk Hakları Komitesi 12 Sayılı Genel Yorumu'nda yer alan çocuk katılımı ilkeleri Türkiye bağlamında din ve eğitim alanında dikkate alınmalı ve hayata geçirilmelidir.

Medyaya Yönelik Tavsiyeler

Kamu görevlileri ve medya, inanç sahibi olmayan veya azınlık inançlarına mensup olanlar da dahil olmak üzere, tüm inanç gruplarına yönelik olarak inanç özgürlüğünü zedeleyecek söylemlerden kaçınılmalıdır.

Dini yayma hakkının sadece çoğunluk dinlerine mensup bireylerin değil, azınlık inançlarına mensup bireylerin de hakkı olduğu konusunda farkındalık yaratılmalıdır.

Milli Eğitim Bakanlığı'na Yönelik Tavsiyeler

Din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinden muafiyet için bireylerin inançlarını açıklamak zorunda bırakılmama hakkını zedelemeyecek bir formül geliştirilmelidir.

Bireylerin kendi inançlarına ait özel günlerde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için okullarda, iş yerlerinde ve cezaevlerinde gerekli düzenlemelerin yapılması ve tedbirlerin alınması bu hakkın etkin bir şekilde korunmasını sağlamaya yönelik önemli bir adım olacaktır.

Seçmeli din derslerinin gerçekten seçmeli olması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Okulların hiçbir zaman öğrenci ve veliler yerine seçmeli ders seçimi yapmadıklarından emin olunması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Zorlamalar karşısında velilerin başvurabilecekleri bağımsız ve gizliliğin mümkün olacağı etkili bir araştırma mekanizması kurulmalıdır.

Lise öğrencilerinin gelişen kapasiteleriyle bağdaşır bir şekilde seçmeli din dersi seçimini velilerden ayrı olarak bağımsız kararları sonucu yapması çocuğun düşünce, din veya inanç özgürlüğüne saygı için önemli bir adım olacaktır.

Öğrencilerin büyük bir kısmının seçmeli din derslerini seçmeleri ve bu nedenle başka seçmeli ders açılmaması nedeniyle hiçbir öğrencinin din derslerini seçmek zorunda kalmaması için, seçmeli ders açılması için en az 10 öğrencinin seçme zorunluluğu kuralı yeniden gözden geçirilmelidir.

Sınıf ortamında, çocuğun din veya inancını uygulama yoluyla açıklama özgürlüğü, inancını açıklamama özgürlüğü ve herhangi bir dinsel uygulamaya zorlanmama özgürlüğüyle ebeveynlerin çocuklarını kendi inançları doğrultusunda yetiştirme haklarına saygı duyulması için sınıfta dikkat edilmesi gereken konularla ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okul yönetimleri ve öğretmenler için yol gösterici ilkeler kılavuzu hazırlanmalıdır.

Din kültürü ve ahlâk bilgisi dersi mevcut içeriğiyle din eğitimi olma özelliğine sahip olduğu için zorunlu bir ders olmaktan çıkarılmalıdır.

Din kültürü ve ahlâk bilgisi zorunlu bir ders olmaya devam edecek ise, tüm inanç ve dünya görüşlerini objektif ve çoğulculuk esasında ele alan TOLEDO yol gösterici ilkeleriyle uyumlu bir ders olma niteliğine kavuşturulmalıdır.

Muafiyet hakkının, isteğe bağlı olarak, inancını açıklamak zorunda bırakılmadan, okulda uygun bir yerde kullanılması için gerekli şartlar sağlanmalıdır. Okullarda bulunan kütüphane bunun için uygun bir yer olabilir.

Okul programlarına, öğrencilerin din kültürü ve ahlâk bilgisi dersi yerine alabilecekleri, inanç özgürlüğünü ihlal etmeyecek alternatif dersler eklenmelidir.

Belediyelere Yönelik Tavsiyeler

Belediyeler şehir imar planlarını hazırlarken, cami ve mescid dışında, diğer inanç gruplarının taleplerini de temel almalı ve ibadet alanlarına yer tahsisi görevini yerine getirirken toplumdaki inanç çeşitliliğini yansıtacak şekilde hareket etmelidir.

Belediye yönetmelikleri ibadet yerlerinin kaplayacağı alan ve bina koşulları konusunda inanç gruplarının ihtiyaç, doktrin, yapı ve tercihleri doğrultusunda hareket edebilecekleri düzenlemelere yer vermeli ve bu yönetmelikler inanç çeşitliliğini dikkate alacak bir esnekliğe kavuşturulmalıdır.

Mezarlık tahsisi işi, din veya inanç özgürlüğü hakkı ve devletin tarafsızlık ve çoğulculuğu gözetme yükümlülükleri esaslarına göre yapılmalıdır.

Bireylerin kendi inançlarına ait özel günlerde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için okullarda, iş yerlerinde ve cezaevlerinde gerekli düzenlemelerin yapılması ve tedbirlerin alınması bu hakkın etkin bir şekilde korunmasını sağlamaya yönelik önemli bir adım olacaktır.

İçişleri Bakanlığı'na Yönelik Tavsiyeler

Din hanesi kimliklerde kaldığı sürece, bu alana yazılabilecek din veya inancın içeriği konusunda kamu görevlileri tarafından oluşturulan ve sadece bazı dinlere yer veren sınırlı liste değil, bireylerin beyanı esas alınmalıdır.

Tutuklu ve hükümlülerin düşünce, din veya inanç özgürlüğüne saygı çerçevesinde, diledikleri din görevlileriyle görüşmelerine, herhangi bir ayrımcılık yapılmadan izin verilmelidir.

Bireylerin kendi inançlarına ait özel günlerde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için okullarda, iş yerlerinde ve cezaevlerinde gerekli düzenlemelerin yapılması ve tedbirlerin alınması bu hakkın etkin bir şekilde korunmasını sağlamaya yönelik önemli bir adım olacaktır.

Cezaevlerinde ibadet yerine ilişkin tesis ve benzeri düzenlemeler sadece Sünni Müslümanla'ın ihtiyaçları dikkate alınarak değil, tüm inanç grupları ve inançsızlar dikkate alınarak planlanmalıdır.

Tutuklu ve mahpuslara din veya inanç özgürlüğüne ilişkin hakları anlatılmalı ve etkili şikayet mekanizmaları oluşturulmalı, sivil toplumun müdahil olması için gerekli mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Hiçbir tutuklu veya mahpusun kendisini dinî etkinlik veya derslere katılmaya zorlanmış hissetmesine neden olacak bir düzenleme yapılmamalıdır. Bu amaçla dinî etkinlik veya din derslerine katılım ödüllendirme programına dahil olmamalı veya bu etkinlikler veya dersler yerine din veya inanç özgürlüğüyle uyumlu alternatif etkinlik veya dersler program kapsamına alınmalıdır.

Mahpus ve tutukluların dinî ve ahlâki gelişimlerinde devletin üstlendiği rol, düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkına ilişkin yükümlülükleri ve gözetmekle sorumlu olduğu çoğulculuk ve tarafsızlık ilkeleriyle uyumlu olacak şekilde yeniden gözden geçirilip düzenlenmelidir.

EK 1

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Başvuru Aşamasındaki Davalar

Dava İsmi	İlgili Madde ve Konu	İlgili Madde ve Konu
Abdullah Yalçın Türkiye	34417 / 19.06.2013	Madde 9 / Başvurucu, Diyarbakır Yüksek Güvenlik Tutukevi'nde, dini İslam'ın gereği olan cuma namazına katılması için yetkililerin gerekli ayarlamaları yapmayı reddetmeleri sonucunda AİHS Madde 9 kapsamı içinde yer alan din özgürlüğü hakkının ihlal edildiğini ileri sürmektedir.
Doğan ve Diğerleri Türkiye	62649/10 / 31.08.2010	Madde 9 ile birlikte Madde 14 / Alevi mezhebine bağlı başvuruçular, Devletin şimdikiye kadar ülke vatandaşların çoğunluğunu oluşturan Sünni bireylere verildiği gibi, kendi topluluğunun üyelerine de dinî kamu hizmeti verilmesi taleplerini reddetmekle AİHS'nin 9. Maddesi'nde bulunan negatif ve pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğini ileri sürmektedirler. Bu bağlamda Devlet, tarafsızlık ve dinî inançları ile ilgili yansızlık görevini yerine getirmediğini vurguluyorlar.
Sofuoğlu ve Diğerleri Türkiye	21163/11 / 02.02.2011	AİHS 1 Sayılı Protokol Madde 2 / Madde 9 ve Madde 14 ve 1 Sayılı Protokol Madde 2 ve Madde 9 Başvuruçular, ilköğretim ve orta öğretim okullarında öğretilen zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğretilme şeklinin, 1 No'lu Protokol'ün 2. Maddesi'nin ikinci cümlesinde güvence altına alınan haklarını ihlal ettiğini ileri sürmektedirler.
MIHR Vakfı Türkiye	10814/07 / 26.02.2007	Madde 6, Madde 9, Madde 10, Madde 11 ve Madde 11 ile birlikte Madde 14 / Başvuruçunun şikayeti, Vakfın sona erdirilmesine ilişkin hukuki sürecin adil olmadığı gerekçesine dayanmaktadır. Ayrıca, yayın faaliyetlerini sürdürmediği için AİHS'nin 9. ve 10. Maddesine ilişkin olarak iddialar öne sürmektedir. Ek olarak, başvuruçunun, Vakfın sona erdirilmesine ilişkin olarak 11. Maddede korunan haklarının ihlal edildiğini ileri sürmektedir. 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu kararıyla başlayan süreçte kendilerine yönelik davaların hukuk dışı baskının meşrulaştırılması olduğunu ve bu çerçevede iki gayrimenkulün Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilmesinin temelsiz olduğunu ileri sürmektedir.

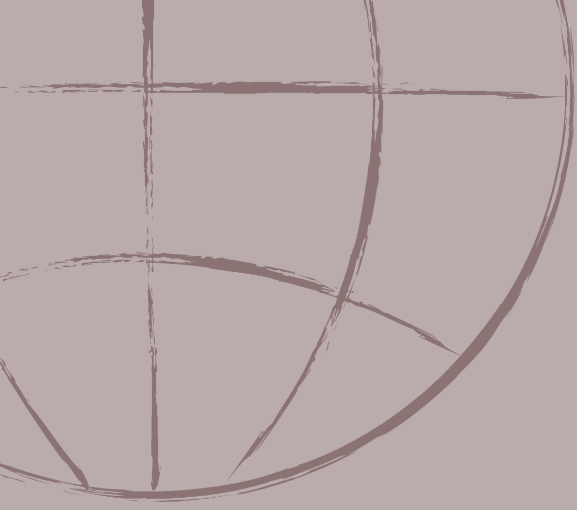
AİHM’de Karar Alınmış ve Bir Daha Benzer İhlallerin Yaşanmaması Amacıyla Tedbir Alınması Gereken Kararlar

Dava İsmi	Başvuru No ve Karar Tarihi	Bireysel ve Genel Önlemlerin Yerine Getirilmesi
Erçep Türkiye	5260/07 / 22/02/2012	Başvurucu Mart 2011’de askerden kaçma ile ilgili suçlardan beraat etmiştir. Fakat başvurunun halen, idari bir para cezası ödemesi gerekmektedir. Bunun nedeni Mart 2011’de yapılan değişikliklerle askerden kaçmanın kabahat olarak değerlendirilmesidir. Mevcut yasalara göre başvurunun askerlik yapma yükümlülüğü vardır ancak kendisine yönelik bir tutuklama emri veya devam eden bir soruşturma bulunmamaktadır. Erçep davasında başvurunun idari para cezasını ödeme yükümlülüğünün olmaması için gerekli önlemler alınmalıdır. Genel Önlemler ile ilgili olarak, vicdani retçilerin tekrar tekrar kovuşturma ve ceza alma süreçlerinin engellenmesi için gerekli önlemler alınmalı ve vicdani retçilerin vicdani retçi statüsüne sahip olup olmadıklarını belirlemek için etkili ve erişilebilir mekanizmalar oluşturulmalıdır. Vicdani retçilerin askeri mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Feti Demirtaş Türkiye	42730/05 / 17/04/2012	Başvurucu, 2007 yılında verilen bir tıbbi rapora göre “anti-sosyal” davranışları nedeniyle artık askerlik hizmetinden muafır. Fakat başvuru 16 Mayıs 2012’de, 1 Aralık 2006’da verilen bir askeri emre uymaması gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılmıştır. Başvurucu bu hükme karşı çıkmıştır ve temyiz süreci devam etmektedir. Başvurucu için tutuklama emri bulunmamaktadır.
Mehmet Tarhan Türkiye	9078/06 / 12/07/2012	Başvurucuya yönelik tutuklama kararı kaldırılmıştır.
Halil Savda Türkiye	42730/05 / 12/06/2012	Başvurucu, 2008 yılında verilen bir tıbbi rapora göre “anti-sosyal” davranışları nedeniyle artık askerlik hizmetinden muafır.
O.M. Ülke Türkiye	43965/04 / 24/04/2006	Başvurucunun adı kolluk kuvvetleri tarafından aranan kişiler listesinden silinmiş, tutuklama emri kaldırılmıştır. Türkiye yetkilileri başvurunun medeni haklarını kullanabileceğini, pasaport alıp yurtdışına çıkabileceğine dair güvence vermiştir.
Sinan Işık Türkiye	21924/05 / 02/05/2010	AİHM, kimliklerdeki ‘din’ hanesinin kaldırılmasının benzer ihlallerin oluşmasını önleyecek uygun bir genel önlem olduğuna karar vermiştir. 29/06/2011’de yetkililer tarafından sunulan eylem planına göre Nüfus İşleri Müdürlüğü mevcut kimlik kartlarının yerini alacak bir vatandaşlık kartı hazırlığı içindedir. Bu kartta dini aidiyete yer verilmeyecektir.

Dava İsmi	Başvuru No ve Karar Tarihi	Bireysel ve Genel Önlemlerin Yerine Getirilmesi
Ahmet Arslan Türkiye	41135/98 / 04/10/2010	Kararın uygulanması inceleme altındadır.
Hasan ve Eylem Zengin Türkiye	1448/04 / 09/01/2008	AlHM, nesnellik ve çoğulculuk koşullarını karşılamadığı ve ebeveynlerin inançlarına saygı için uygun bir yöntem geliştirmedeği için Türk eğitim sisteminin yetersiz olduğuna karar vermiştir. AlHM Türk eğitim sistemini ve mevzuatını 1 Sayılı Protokol'ün 2. Maddesi ile uyumlu bir hale getirilmesinin benzer ihlallerin yaşanmaması için uygun bir önlem olacağına karar vermiştir. Fakat henüz Türkiye yetkilileri bir eylem planı veya eylem raporu sunmamışlardır.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi Kararı

Dava İsmi	Başvuru No / Karar Tarihi	Bireysel ve Genel Önlemler
Atasoy ve Sarkut Türkiye	1853/2008 ve 1854/2008 / 19/06/2012	İHK, Yehova'nın Şahidi olan vicdani retçi başvuruçuların, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18. Maddesinin 1. Fıkrasında korunan din veya inanç özgürlüklerinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Kararın gerekçesi Türkiye'de vicdani ret hakkıyla ilgili bir mekanizma olmamasından dolayı başvuruçuların defalarca kovuşturmayla uğramaları ve hapis cezasına çarptırılmalarıdır. Başvuruçulara yönelik tutuklama kararı bulunmamaktadır. İHK benzer ihlallerin yaşanmaması için Türkiye'nin vicdani ret hakkını etkin bir şekilde koruyan bir mekanizma oluşturmasını ve vicdani retçilere yönelik cezaların kaldırılmasını uygun birer önlem olarak görmüştür. Ancak Türkiye genel önlemlerle ilgili bir adım atmamıştır.

NORWEGIAN HELSINKI COMMITTEE

Kirkegata 5, N-0153 Oslo

Phone: (+47) 22 47 92 02 – Fax: (+47) 22 41 60 76

E-mail: nhc@nhc.no – www.nhc.no